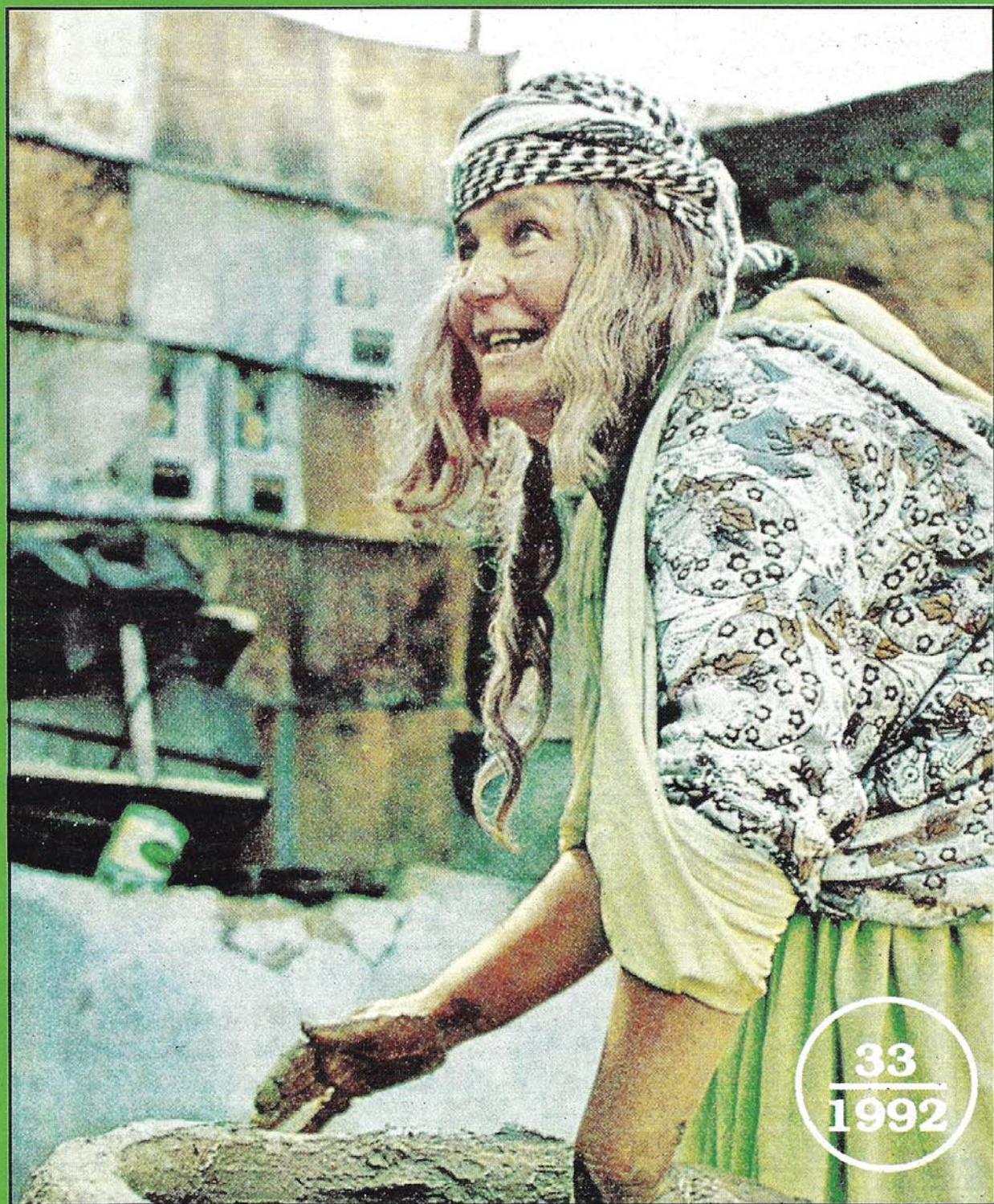


ROJANÛ

kovara huneri çandi û edebi



33
1992

Ji xwendevanan ra:

NEWROZ PİROZ BE!

Xwendevanên hêja, em Newroza we û hemû gelê me piroz dîkin û hêvidar in ku sala nû ji gelê Kurdistanê ra bibe sala serkevtin û azadiyê.

Roja Nû

"GELEK SAL IN"

NEWROZ lî nav xwina sor de
Piroz dibe, gelek sal in
Derbederi lî ser me de
Qet kê nabin hezar sal in

Dijmî ne yek, çar dewlet in
Sê nijad in, sê mîlet in
Har in, hov in, bê rûmet in
Xwin vedixwin hezar sal in

Nahêlî em cejna xwe
Piroz bîkî gor dilên xwe
Bîbî xudan heq, mafên xwe
Dîbî asteng hezar sal in

Ew tîn gel hev bo pîrsa me
Dîrijînin ew xwina me
Dîşêlînin welatê me
Ev bêbextî hezar sal in

Helbet dijîmî, tîm tijîmî e
Gelo sûcê me qet tune?
Çîra hêz lî dij hevdu ne?
Ev dijberî hezar sal in

Bî rasti ev şerma me ye
Sûcê mîn e, sûcê te ye
Ev rewş gel ra zehf gune ye
Bîndest dijî hezar sal in

Bes êdî, usa nabe
Hêz bîbî yek, ku gel şabe
NEWROZ lî Kurd her piroz be
Rîza xemgîn gelek sal in.

Rîza ÇOLPAN
25-2-1992, Sydney

Pîştî Şorişa Şêx Said

Raporeke Tirkan

Dî Derheqa Serhildanê û Rewşa Kurdistanê da

"SERHILDAN TEVGEREKE MILLÎ YE"

Werger:BARAN

Ev rapora jêrin, pîştî şorişa Şêx Said, bi daxwaza Serokwezîr İsmet Paşa bi destê Mebûsê Çankiri (ew her usa ji serokê meclisê bû) Abdulhalik Renda hatiye hazîrkirin û di meha Ilona sala 1925 da daye İsmet Paşa. Ev raporeke veşarti ye, heya nuha ne hatiye eşkerekirin û qasî ku em dizanin, li tu deran ne hatiye weşandin.

Rapor bi gelek awayî mîhim e. Berî hertîştî ew, wek raporeke resmî, di derheqa serhildana Şêx Said da, her usa jî, bi awayekî gîştî di derheqa Kurdistan û pîrsa Kurdi da raya dewleta Tirk eşkere dîke.

Dewleta Tirk jî roja serhildana Şêx Said heya iro, jî derva got ku serhildana Şêx Said tenê tevgerêke dînî ye, kevneperestî ye, ne tevgerêke millî ye. Helbet, ew ne raya eslî bû, tenê propagandê bû. Em zanin ku hakîmên wan usa ne gotin. Hakîman jî Şêx Said û hevalên wî ra gotin ku "we dîn jî xwe ra kir mane û we bi rasti xwest Kurdistanêke serbixwe ava bikin. "Rastî di vê gotinê da bû. Rapora Abdulhalik Renda jî vê rastiyê eşkere dîke. Dîbêje ku, "Serhildan di bin perdeyêke dînî da tevgerêke millî ye."

Raya dewleta Tirk ya rastî ev e, jî ber ku ev rapor bo propagandê nine, ne jî bo derva ye; bi destê mebûsêki Tirk û jî bo serokwezîr hatiye hazîrkirin. Xudiyê raporê helbet raya xwe ya rastî çî ye wê dîbêje.

Ya duwemîn, rapor di derheqa milletê Kurd

da raya dewleta Tirk eşkere dîke. Dewleta Tirk heya iro hebûna Kurdistanê inkar dîkir, dîgot "Kurd ne milletek in, zmanê wan ê taybetî, dîroka wan tune", dîgot "ew Tirkên Çiyayî ne." Lê di vê raporê da usa nayê gotin. Rapor eşkere dîbêje Kurd û Tirk du milletên cuda ne, zmanê Kurdistanê cuda ye. Û mesûlê Tirk çî di dilê xwe da ye eşkere dîke. Dîbêje "du millet li ser vê erdê nîkarin bi hevra hukûm bikin, divê yek jî ortê hîlbê!" Wekî gotina Kurdistanê: Qoçê du beranan di beroşekê da nakele.. Ew Kurdistanê wek dijmin dîbine û jî ortê rakirina wan digere.

Agahdariyêke mîhim ku di raporê da hatiye tesbîtkirin, di derheqa nîfûsa Kurdistanê û Rojavayê. Helbet dilê Abdulhalik Renda, di raporeke hani veşarti da jî naxwaze rastiyê bi tevayî bêje. Hin tîştan vedîşêre, xelkê bajarên Kurdistanê wek Tirk nîşan dîde û dîbêje "Tirk in, lê Kurdi hin bûne, Kurdi zora wan biriye!" Lê disa jî, Renda bi devê xwe dîbêje ku, li Rojhûlata Feratê hejmara Tirkan qasî pêncan da yekê Kurdistanê tune. Heya gor gotina wî, jî 1.365.000 nîfûs, yê ku Kurdi xeber nadin, qasî 100.000 in. Ango, jî vê jî xuyayê ku, wê demê hejmara Tirkan li Kurdistanê 13 da yek jî nine.

Ango, ev rapor, wesiqêke gelek hêja ye bo Kurdistanê ku gelek tîştan eşkere dîke, derew û propagandên dewleta Tirk pûç dîke. Kurd dikarin di eşkerekirina rastiyê û di rûreşkirina

dewleta Tirk da ji vê raporê istifade bikin.

Tiştêki muhim ji pêşneyarên wi ne, bona "safîkirina" pîrsa Kurdan. Ango cezakirina Kurdan; ciwarkirina Tirkan di Kurdistanê da û avakirina gund û bajarên Tirkan yên nû; nefîkirina Kurdan; vekirina mekteban bo hinkirina zmanê Tirkî; qedexekirina zmanê Kurdi û hwd.. Mebûsê tirk bo vê yekê hezar fend û xirabi fikir dike.

Usa xuyaye ku, tesira vê raporê li ser hukumeta Tirk ji gelek xurt dibe. Hukumeta Tirk di 8'ê Ilonê, 1925 da biryareki distine û encumeneke (komisyon) saz dike ku li rewşa Kurdistanê hûr binêre, li tevdiran bigere û plan û programekê hazir bike. Ew encumen di bin serokatiya Wezirê Hunduri Cemil da, bi Serokê duwemin yê Erkanê Herbiyê yê Gîştî Kazım Paşa (Karabekir), Wezirê Dadi Mahmut Esat û Abdulhalik Renda pêk hatiye. Di wê demê da Wezirê Hunduri Cemil ji derheqa serhildana Kurdan û rewşa Kurdistanê raporek hazir kiribû. Ew rapor tevli ya Renda hawaleyi Encumenê dibe. Encumen li ser herdu raporên dixebite, bi esker û waliyên li Kurdistanê dide distine û raporeke nu çêdike dide hukumetê. Meriv wexta li vê rapora Encumenê dinihêre dibine ku pêşniyarên Renda, hema hema bi tevayî, tê da ci girtine. Hukumet gor rapora Encumenê, bi navê Şark Islahat Planı (Plana Islahatê li Kurdistanê) bernameke datine pêş xwe û êdi siyaseta dewleta Tirk bi salan di vê rêçê da dimeşe, heya iro tê.

Rapora Wezirê Hunduri bi hin aliya, ji ya Renda ji muhimtir e. Wezir di pêşniyarên xwe da dibêje ku, "Emê li Rojhilatê walîtiya Gîştî saz bikin û wê derê wek mistemleke idare bikin." Rasti ji ev e. Hukumeta Tirk bi salan e Kurdistanê wek mistemleke idare dike. Heya di hin aliyan da rewşa Kurdistanê ji mistemlekeyan xirabtir e ji.

Piştî vê raporê dor bê û emê rapora Wezirê Hunduri Cemil beyefendi (Cemil Uybadin) û ya Encumenê ji biweşînin. Ev rapor siyaseta dewleta Tirk ya qirêj û xwinxwar gelek baş eskere dikin.

Notên binê raporê û yên nav parantêzan ji ali me hatine danin.

Di Derheqa Serhildana 1925 û Rewşa Kurdistanê Da

RAPORA ABDULHALİK RENDA (Serokê Meclisa Tirkîyê)

Ji bo Serokwezirê Komara Tirkîyê, Hezreti İsmet Paşa yê Berêz ra:

Ji ber emir û fermana we ya bilind, ez çûm li mîntîqa serhildanê û li wilayetên der û dorê wê gerim. Çûm li wilayetên Entabê, Ruhayê, Sorekê, Diyarbekrê, Sêrtê, Bitlisê, Wanê, Mûşê, Darahênê (Genç), Xarpitê (Elaziz). Dêrsimê, Erganiyê, Mêrdînê, Meletyê û Meraşê, li bakûr û başûrê qiraxê Gola Wanê, li qezayên ku warê serhildanê bûn di navbera Mûş û Darahênê û Xarpitê da û li hemû qezayên wilayeta Dêrsim, di başûrê meletyê da li qezayên Kahta, Husnimansur û Bêsni, hemûyan gerim.

Di lêgerina xwe da, beri her tiştî li ser vê yekê sekînim: Kurd li kêderê ciwar bûne, hejmaraya wan çiyê, xelkê van mîntîqan kîjan zmanî bi kar tinin? Mîn ev yek gor qeyd û qûyûdên resmi tesbit kirin.

Ew wilayetên ku li Rojhilata çemê Feratê û li başûrê çiyayên Bîngolê dikevî, angoya Ruha, Mêrdîn, Sorek, Diyarbekir, Ergani, Xarpit, Dêrsim, Darahênê, Mûş, Bazit, Wan, Hekkari, Bitlis, Sêrt û ji qezayên Erzurumê Hînis û Gêxi û yek ji qezayên Erzinganê Hlemori, nîfûsa van ciyan gor qeydên me yên resmi milyonek û sêsed û şêst hezar e.

Gor lêgerina me, li vê mîntîqê pîraniya çali (xelk), angoya 993.000 kes Kurd e.

Di nav vê nîfûsê da hejmaraya Tirkan anca 250.000 e û yê ku Erebi xeber didin 117.000 kes e. Mêrên Tirk, qasi sedi da 80 Kurdi xeber didin. Nîfûsa ku ne hatiye nîvisin (bê qeyd) di van hejmaran da xuya nake. Eger meriv hisêbê wan ji bike, hingê rewş ji bo bajariyan xirabtir dibe û ji bo Kurdan gelek çêtir dibe.

Di vê mîntîqê da, bajarê Birecikê û çend gundên wi, bajarên Ruha, Diyarbekir, Bitlis, Exlat, Erdiş û li dora Erdişê 11 gund, bajarên Mûş, Palo, Mezra û ji heşt nehiyên Mezrê çar hew, bajar û qezayên Xarpitê, navbendê qezaya Çarsıncaqê û du nehiyê wê, bajar û qezayê Çemişgezekê, Hozat ku navbendê Dêrsim e,

ew û gundeki wê û qezaya Owacixê û şeş gundên wê Tirk in. (1)

Ji Tirkên ku li qezayên Çemişgezek, Çarsincaq, Xarpit û li çar nehiyên Mezrê dijîn, ji wan pêve, li bajarên din hemû mêrên Tirk bi Kurdi xeber didin û dan û standina xwe bi Kurdan ra bi Kurdi pêk tinin. Bajarê Sêrtê û 7 gundên dorê, Mêrdin û 14 gundên wê, Midyat û 20 gundên wê, Sabûr û 14 gundên wê herçiqas bi Erebi xeber didin ji, mêrên van deran ji xwe ji tesira mîntiqê xilas nakin û hemûyên wan mecbûr mane hin bin û Kurdi xeberdin.

Tesira mîntiqê ewqas mezin e ku di navbera Xarpit û Çemişgezekê da li hêla Ezat Gumrukxani pênc-şeş gundê Tirkan heye û ehlê wan ji Tirkî pêve zmaneki din nizanin, lê ji ber ku elewi ne, xwe Kurd dihesibin.

Qezaya Haran li Ruhayê û Nîsêbin li Mêrdinê tenê bi Erebi xeber didin.

Gor vê agahdariyê di vê mîntiqê da ku li Rojhilata Feratê û li başûrê çiyayên Bingolê dikeve, ji xelkê vê derê tenê 100.000 Kurdi nizanê, hemû kesê din, yê ku Tirkî û Erebi dizanin ew ji di nav da, hemû bi Kurdi xeber didin. Li wilayeta Meletiyê ku li rojavayê Feratê dikeve hejmara Kurdan ji hêvi piçek zêde ye û li wilayeta Meraşê û qezaya Pazarcixê hejmara Kurdan, gor qeydên resmi 22.000 e. Ji van pêve. Li wilayetên Entabê, li Cebelîbereket (Osmaniye), li sêvasê, Yozgatê, Kırşehirê, Çorimê, Aksarayê, Konyê û Enqerê û li wilayetên Qers û Ertixanê hin nîfûseki muhim heye ku Kurdiya xwe diparêze.

Kurdên rojhilata Feratê ji ali abori û zman va serketi ne, ango bi tevayî hukma wan derbaz dibe. Li bajarên Tirkan wek Xarpit, Ergani, Diyarbekir, Ruha, Bitlis, Wan, Mûş û Paloyê, qismê mêran bi dan û standina xwe bi Kurdan ra Kurdi xeber didin û bi vi awayî, ehlê gundan û bajarên biçûk hemû karê xwe bi rêva dibin, bêyi ku mecbûr biminin û Tirkî hin bin.

Li rojavayê Feratê, rewşa wilayeta Meletiyê ji usa ye. Di vi wilayeti da tenê herçi mêrên Kurdan, ji bo rêvabirina karên xwe, mecbûr mane Kurdi hin bin (2). Li wilayetên dinê ku li rojavayê Feratê dikevin, herçi mêrên Kurd

herçiqas mecbûr mane Tirkî hin bûne ji, jinên wan hin bi Kurdi xeber didin û hemû ji bi serhişki, tîştê ku berê ditine diparêzin û bi serbilindi dibêjin "em Kurd in."

Pîştî ku di rojhilata û rojavaya Feratê da netew û zman û hejmara xelkê xuya bû, êdi ez bême ser bir û baweriyên xwe ku piştî vê gera li mîntiqê têgihîştîme:

Serhildan di bin perdeya din û kevneperestiyê da tevgera millî ye. Ew serhildanên teng û bi ser xwe, ku heya sala 330 (1914) çêbûn - serhildanên Bedîrxaniyan - tenê li mîntiqeyekî xwe nişan dane û li ser bingeha bir û baweriyekî millî ci negirtine, bona vê yekê ji nebûne tevgera fireh ya Kurdistanê mezin. Çawa serhildana 330 di bin perda din da çêbû, lê bi rasti serhildaneke netewî bû, vê car ji bi tevayî usa ye. (3)

Gor serhildana 330, di ya dawî da zêde mîntiqe ci girtibû. Her çiqas, ev serhildan bi destê leşkerê me hat vemirandin ji, disa pêşî li roj bi roj bilindbûna bir û baweriyên welatparêzî di nav kurdan da nehate girtin. Kurd ji xwe, di warê netewî da gelek serhişk bûn, piştî vê serhildanê serhişkiya xwe pêşva birin (bir û baweriyên netewî di nav wan da her çû xurtir bû). Bi nihêrinikeke tenik ji meriv dikare bibîne ku raman (fikir) û çekên vê tevgerê gor ya 330 çawa zêde bûye. Hin mîntiqe tevî serhildanê nebûn, ji ber ku xelkê wan deran ji dawiyê (ji serketinê) bê bawer bûn. Di mîntiqeyên serhildanê da hin gundên ku tê da ci negirtin, dû ra poşman bûn; em ji tevî bana wê rewş biguhuriya. Di mîntiqeyên serhildanê da pîraniya memûrên dewletê karê xwe bi ci neanin.

Memûrên ku min li vê mîntiqê ditin, pîraniya wan, weki ew nefî bûne, weki neheqî li wan hatiye kirin, xwe nedidane ber kar û bar.

Qimeta cendirme tune. Cendirmeyên ji vê mîntiqê hatin guhartin û yê beyanî û Tirk şandin ciyê wan; lê ew ji bi wezifên xwe aciz in. Talim û terbiye neditine, heya qismek ji wan nizanin ku çekên xwe bi kar binin. Heya bajarên van deran ji di qirêjê da ne û ne gor dilê memûran in.

Wek zanyari li vir kêmtîşt heye û mamos-

teyên xwedi bir û bawer qet xuya nakin. Dar û dezgeyên dibistanên pêşin, hin yê dema sultanîyê ne.

Hakim û dadgeh lî hezaran mehkûm û şikseran dîgerin û bî vi awayî xelk, wek jî nêvî zêtur bî alî dadgehan têne xwestin. Gundi, bêyî ku gotineke tîrki jî hin bîn, tîn çarşî-bazara bajêr, karê xwe dibinin û zmanê xwe yê Kurdi jî hîni wan bajariyan dîkin ku zmanê wan Tîrki, yan jî Erebi ye. Lî hêla serhildanê pîraniya gundan jî serhildanê zîrarek mezen neditine, heya malê xwe buha fîrotine û bî vi awayî jê feyde ditine.

Ew tedîba (cezakarîna) leşkerî, bî raya mîn, bî wî şîklî nehatiye kîrîn ku bîkarîbe bibe îbrettek mezîn û gundên asê bî xwe, pez û dewarên wan û zadên wan tu zîrar neditine (4). Ew erazî û gundên ku jî Ermenîyan vala bûn, nuha Kurd hêdî hêdî tê da ci dibîn. Jî bo hewayê (rewş) baş, Kurd pîr jînan (jî yekî zêtur) dîstin û nîfûsa wan roj bî roj zêde dibe. Xelkê ku vedigere ci û warên xwe yê berê, ku wextekî jî ber êrişê Êrîs vala kîrîbûn, rewşa wanî aborî nuha çêtir dibe. Ew xweşbûn, bî taybetî, dî alî pez û dêwêr da baş xuya dîke. Nuha pez û dewarê ku dîkeve para malekê, gor berî şer zêde bûye.

Lî hemû wilayetan propagandeya komeleyên Kurdan yê lî der welat berdewam e û tê gotin ku Seyîd Evdîlla jî alî Şemînanê, kurê Evdîlmecî û Şêx Mehmûd lî Cîzîrê wê zora Tîrkan bîbîn û bîkevîn Kurdîstanê. Dîbêjin, hêfa Kurdê ku dî serhildana dawî da hatin kuştin dîvê bê girtin, bona vê yekê jî dîvê dubendiyên nav eşîran bîn rakîrîn û Kurd yek bîn.

Nîfûsa beg, axa û serokeşîran berdewam e. Dîgel tedîbatê (cezakarînê) jî, hîn Kurdên ku dî bajarên da rûdînin û mêyla wan ber bî Tîrkan e û hîn Kurdên ku dî mîntîqa serhildanê da alîkariya hukûmetê kîrîn û dîji şêxan derketin, ew jî duwerojê ne bawer in (ne emîn in) û tevdirên hukûmetê baş, lê kê mîbîn. Ev kesanan, jî bo parastîna jiyana xwe dîxwazîn terki welat bîkîn.

Evana dîtîrsîn ku Kurd, zû an dereng cardîn tîşteki bîkîn û hêfa xwe jî wan bîstin. Rakîrîna aşarê tenê tesîreke baş lî gundên

"serbîxwe" kîriye, lê dî gundên axa û began û dî çîtlîgên wan da dîsa hîmberê aşarê, yan piçek jê kêmtîr, wek beş û salme jî gundiyan tê stendîn.

Lî pîr ciyan qeyd û qûyûdê hukûmetê tune. Dî erazîyê da xudan heq kî ye, ne xuyayî ye. Erazî û mîlkê ku rewşa xwe guhariye, derheqê da tîstek nehatiye kîrîn. Lî mîntîqên çîya ku erd teng e û nîfûs gelek e, pîraniya dîjayetîyan jî xwedîderketîna axê pêk tê. Ferqa Dêrsîmê jî mîntîqên dînê ev e ku, lî vîr memûrên hukûmetê zêtur in û ew (Dêrsîmî) dîjayetîyên nav xwe bî çekên xwe safî dîkin, jî serokên xwe ra zêtur bendewar in û hîn jî her çîqas Kurdî xeber dîdîn û jî ber Alevîtiyê xwe Kurd dîhesîbîmîn jî, ew serhîşkiya dî derheqa Tîrki da, ku nexwazîn Tîrki hîn bîn û bî Tîrki xeber nedîn, mîn lî Dêrsîmê nedit. Dêrsîmî jî wek ehlê mîntîqên dînê xudî çek û silahên agirber in û gor adetên xwe jî bo êrişîrîna der û dorên xwe lî fîrsendan dîgerîn. Bî taybetî, jî ber ku heya nuha tedîbeke temam (qet'î) nehatiye kîrîn û tevgera 332 (1916) bê ceza maye, ew jî vê yekê curetê dîstin (5).

Hîn kesên ku ev serhildan tertîb û teşwîq kîrine hîn nehatiye girtin. Rêbîrî û karwan şêlandîn kê mî nabe. Gelek xort, çaxê wanê eskerîyê hatiye û lî meydanê ne, lê naçîne esker.

Xanî û qonaxên hukûmetê xîrab bûne û dî rewşeke pis da ne. Qereqol û qonaxên nehyan wek holîkên adî û axuran in. Ev yek zîrarek mezîn dîde êtîbar û şerefa hukûmetê.

Tîştê ku mîn dîtin hûr hûr neqîl kîr. Gotîna mîn bî kurtî ev e:

1- Lî rojavayê Feratê wilayetê Meletîyê jî dî nav da, lî wilayetên rojhîlata Feratê nîfûsa Kurdan yê qeydkîrî jî mîlyon û sed hezarî zêtur e. Yê ku ne nîvisandî û ne qeydkîrî ne, lî derî vê hejmarê ye.

2- Nîfûsa Tîrkan jî çaryekê nîfûsa Kurdan kêmtîr e. Eger yê ne qeydkîrî û ne nîvisandî jî bîn hîjmartî, hîngê jî pêncan da yekî jî kêmtîr dibe.

3- Kurdan zmanê xwe bî ser xîstîne û bêyî ku muhtacî hînbûna Tîrki bîn, dîkarîn hemû karên xwe bî rêva bîbîn û dî sedî da 80 mêrê tîrk jî mecbûr hîştîne ku Kurdi hîn bîn.

4- Serhildan tevgerêke millî ye dî bîn perda

din da ye.

5- Dî mîntûqa serhildanê da memûrên dewletê kar û barên xwe bî ci neanine.

6- Hemû memûrên dewletê (yên vê mîntûqê) dî dereceke nîzm da ne gor memûrên rojava û merkezê. Xwe wek kesên nefikiri û neheqî lêkiri dîbinin, jî bo wezîfê bêdîl û sîst in.

7- Cendîrme bî kêyfiyet (cawani) gelek şunda ye.

8- Dî bajar û gundan da qîrêjî berdewam e, memûrên xweşiyê tunin.

9- Karên avahiyê gelek şunda ne.

10- Hakimên dadgehên jî pêkanîna dadiyê (adaletê) zêtir, dîbin haletê fesadî û neheqîyan. Jî xelkê bî hezaran kes wek şîkser û mehkûm bûne firari.

11- Jî aliyê zanyari mamoste jî gelek kê mî şundamayi ne.

12- Tedîbat (cezakîrîn) ne bî wî şîkli hatiye kîrîn, ku bibe îbretê mezîn; pîraniya gundên ku seri hîldane, bî aliyê can û mal zîrar nedine û pîraniya kesên ku seri kîşandî hin nehatîne gîrtin.

13- Gundên ku malê metrûke ne, Kurd hêdî hêdî tê da ciwar dîbin.

14- Nîfûsa Kurdan her diçe zêde dibe.

15- Xelkê ku jî macîriyê vegeeriyane rewşa xwe yê aborî baş e.

16- Xani û qonaxên hukûmetê û qereqolan lî pîr ciyan gelek xîrab in û lî ser xelkê tesîreke baş nakin.

17- Pîraniya eraziyan bê qeyd in. Beşa eraziyê nayê stendin. Nehatiye nîvisandin.

18- Rakîrîna aşarê tesîra xwe lî ser gundên beg û axan nişan nedaye; nîfûsa serokeşîran û axan wek berê ye.

19- Dêrsim dîkare zûtir bê helandin (asimîle kîrîn).

20- Jî bo serhildaneke nû propagande berdewam e. Bî her awayî gelek kar û xebat tê nişandan ku ramanên tolgîrtinê dî nav gel da baş ciyê xwe bigîrin.

21- Ew kesên ku mêyla Kurdîtiyê nekîrîn û dî warê serhildanê da alîkariya hukûmetê kîrîn jî duwerojê û jiyana xwe ne bawer in û dîxwazî ciyê xwe terk bîkin.

22- Çek tenê dî mîntûqa serhildanê da kom bûne. Lî hemû ciyên dî hin gelek çek hene.

TÊBÎNÎ:

(1) Dî vê gotinê da gelek nerastî hene. Yek ev e ku, xudiyê raporê xelkê bajarên, xasîma yê ku Tîrkî dîzanin, wek tîrkî nişan dîde; lê ev ne rast e. Diyarbekîr, Ruha, Mûş û yê din, dî van bajarên da wê wextê, yê ku Tîrkî dîzanîbûn ne hemû Tîrkî bûn. Pîraniya wan Kurdî bûn û Tîrkî jî hin bûbûn. Îro jî usa ye. Her usa jî, wê demê dî bajarên da hin kes jî, dibe ku bî rastî Tîrkî bûn, yan jî xwe Tîrkî dîhesîbandin. Lê şîkî tune ku hejmarê wan gelek kê mî bû. Pîr caran ew qîsmek jê memûrê dewletê bûn. Îro jî usa ye. Wek misal: raporê da tê gotin ku Owacîx û şêş gundê wê Tîrkî in. Bîla şêş gund lî wir bîmine, qet Tîrkek jî wê wextê dî gundekî Owacîxê da tune bû û îro jî tune. Owacîx bî xwe jî bî tevayî Kurdî e; lê îro, helbet çend memûr û gelek polêz û eskerên Tîrkî tê da ye, wek hemû bajarên Kurdîstanê. Lê ew beyanî ne, tum dîguhîrîn, tîn û dîçîn. Xozat (Hozat) jî usa ye, Palo jî, Butlîs û Erdîş û derê dî jî.

(2) Dî vê hevokê da xeletîyek heye. Dîvê, yan bîhata gotin "Kurdan.... Tîrkî hin bûne", yan jî "Tîrkî.... Kurdî hin bûne".

(3) Welatparêzên Kurdan dî sala 1912 lî gelek ciyên Kurdîstanê rêxîstî çêkîrîbûn û bo şerê azadiyê xwe hazîr dîkîrîn. Dî sala 1913' da lî hêla Bazîdê, Xoy û Motkan Kurdan dîjî zordestîyên hukûmetê derketin. Pîştra lî dora Butlîsê serhildaneke xurt çêbû. Ew bûyer dî diroka Kurdîstanê da wek "Serhildana Butlîsê ya 1914'an" tê zanîn. Xudiyê raporê behsa vê bûyerê dîke.

(4) Mebûsê Tîrkî xwe jî xwedê dîke. Jî ber ku, pîştî vemîrandîna serhildanê leşkerê Tîrkî êrîş bîre ser hemû gund û bajarên ku dî mîntûqa serhildanê da ci gîrtine, çî tevî serhildanê bûne, çî nebûne. Qasî 30.000 insanê masûm, jîn, zarok, kal û pîr jî nav da, kuştî. Gund şewîtdî. Pez û dewar û zad telef kîrîn. Lê xuyaye, dilê vî zalîmî jî van kîrînan têr nabe, dîxwaze ku koka Kurdan bîhata, Kurdîstan vala bîba.

(5) Wekî tê zanîn, Dêrsimî dî serhildana Şêx Saîd da bê deng man, tevî serhildanê ne bûn. Lê xuyaye, disa jî mebûsê Tîrkî jî wan ne razî ye û lî fîrsenda cezakîrîneke mezîn dîgere. Lî dawiyê usa jî bû: Dî 1938'an da ewana Dêrsim jî qîrîkîrîn. Ev yek jî baş nişan dîde ku jî bêdengî û revê feyde tune. Yê ku humber dîjîmîne xwe yek nebe û bî hevra dernekeve, tenê karê dîjîmîn hêsantîr dîke.

JINÊN KURD

Yamlûki xanım tewn dani,
Zerife, Yaşar û Leyla
Û ên mayin
Kerkitê bernedan...
Bı zenda zer, bı destên nazık
Her çêkırın...
Dı sala 1919 an da
Bı nexş û nigarên bedew
Me guliyên wê hûna
Kubar, kubar rêşiyân şekır
Seba jinên Kurda.
Xet bı xet kır dorberê wê,
Bû behra rengan
Bı şıklên xweşik xemiland
Ku ciki vala nemine
Lı nav erdên me,
Her maqûl û cıwan danışın
Û hêz bın em tevayi...
Tej û tejber
Xaliçe û berên me çêkırı
Bı salan keda eni rêti
Me raxıste ber piyê
Govenda welatê xwe...
Eviniya welat, jı dayik bûyinê
Lı ser dılê me hêwiriye
Tiş tişi bûye dıl,
Ev dıl..
Teyax dıde ev dıl
Bayê azadiyê pêçaye
Canê me yê nazık û pola
Û
Pê kutaye erdê ev dıl
Bo azadi,
Bo wekhevi...

Vazgal 1989

ZEMBÎLFIROŞ

A. GERNAS

LI SER EFSANEYAN KURTERAWEYK

Gava mijara "Folklor" dikeve rojevê, bî gelemperi hemû afirandinên gelêri, ango çanda gelêri rûbarî me dibe. Çanda gelêri wek didem hemû cûre wêneyên jiyane radixe pêş çavê me, wek tarix, urf û adet, felsefa jiyane, baweri, başî û xirabî, pêwendî û heta rabûn û rûniştinê gelek mijarên dîn diroka gelan bî iro va dîkelîne, dî navbera jiyana kevin û nû da torek dirêsiyê. Me derheqa jiyana kevin da agahdar dike, jî bo pêşeroja millet dibe delil û huviyetek dîde millet. Jî ber vê yekê her parçeyek çanda me ya kevin, himeki diroka me ya neteweyî ye, hebûna me ye, serfirazî û serbilîndîya me ye. Gel bî rîya stranên, çirokan, destanan, efsaneyan, gotinê pêşîyan, tîştênokan, deraninan, listikan, şîr û şahîyan, govend û dilanan û gelek awayên dîn van bermahiyan dispêrin hev û wek emaneteki pîroz jî nîşeki derbasî nîşeki dîn dikin.

Dî vê nivîsarê da, jî efsaneyên Kurdan yekî, ango "ZEMBÎLFIROŞ" hildibjêrin û bî çiroki pêşkêş dikim. Piştî jî, çend varyantên vê efsaneyê rûbarî hev dikim da ku bala xwendevanan bikêşim ser xizna folklorê me û jî bo lêkolînên xurttir kevireki biçûk dî vê asasê da bî cih bikim.

DÎYARÎYÊN PÎROZ YÊN PÊŞÎYÊN ME

Wek gelek efsane, destan, çirok, şîr, stranên me yên gelêri û gelek bermahiyan folklorê me, efsaneyê Zembîlfiroş jî, dî nav gel da hatiye gotin û bî çî kul û hali gihîştîye serdema me. Heta ku gihîştîye serdema me ya iroyin, dî nav gel da gelek varyantên wê jî hatine afirandin. Hebûna varyantan tu car nabe sedemê qelsbûna folklorê me, lî ser dewlemendiya wê si çê nake. Ez bî ditînek berevajiyê wê lî vê mijarê dînhêrim, ango varyantên bermahiyan me yên kevin wek dewlemendiya çanda Kurdî, zîmanê wî û neteweparêziya gelê Kurd dibînim. Lî alî dîn ez hewce nabînim ku pîrsa "gelo jî van varyantan kîjan rast e?" jî jî xwe bikim. Jî ber ku dî efsaneyan jî mitolojiyan da pîvanên îlmî, pîvanên mantiqê xwedî hukmekî nînin. Gava behsa pîvanên îlmî û mantiqê dikim, qesd ne inkariya wan e, qesd, lêgerîna bîngeha rastî û nerastîya efsaneyan e. Ango em, wek îlmî nîkarîn yek bî yek kevîrên efsaneyê lî gor hukmê mantiqê bî cih bikim. Bî gotîneke dîn, divê meriv dî efsaneyan da lî mantiqê negere. Dî lêkolîna efsaneyan da hukmê îlmî û mantiqê wek metod heye, lê jî bo kifşkirîna efsaneyê, jî bo kifşkirîna serdema wê, jî bo kifşkirîna diroka wê, jî bo stîla jiyana serdema efsaneyê û wd. heye.

Dî nava berhemên folklorî da efsane, bermahiyan herî kevinî in. Dî afirandîna efsaneyan da gel, bî bawerî û fantasiyên dema xwe, şîrovekirîna dînya û sîruştê, bî



ramanên azad berhemên folklori çekirne. Bı gotineki dın, çawa li xweşa wan çüye wisa afarındine û ez bawer im ku, ji xwe pirs ji nekirne "gelo pişti me wê xelk bı van çirokan bawer kın an na." Lewra di çirokên xwe da qehremanên wisa peyda kirne ku, ew tu astengi nas nakın, qeweta wan serdestê her tişti ye; tenê bı serê xwe bı dêwên heftseri ra şer dikın, ordiya ji hev belav dikın; li hespên xwe yên bayê, li hespên behrê sıwar dibın û riya şeş mehan dikın şeş saet; bı çengeki ava deryayê dayika qehreman bı hemle dibe û qehreman ji devê dayika xwe diwelide (efsaneya "Memê Alan"); ji serê kel û bircan xwe davêjin, lê pozê wan ji xwin nabe (Zembilfiroş) û hwd.

Li gor raya min rasti ew e ku, çirok, efsane, destan û yên mayin bı motivên giranbiha, bı hostatiya zêrkeran hatine afirandın û wek diyariyên piroz di nav gel da hatine parastın. Xelkê ji wana hez kirne û bı sedsalan, bı hezar salan bê nivis, bê kitab û defter wana bı xwe ra heta dema iroyin jiyandine.

Berya ku em derbasi şirovekırına motivên folklori yên Zembilfiroş bıbin û varyantên wi rûbari hev bıkin, divê bête zanin ku efsaneya Zembilfiroş wek afirandineke Melayê Batê tê pejirandın û behsa destnıvisareki wi ji tê kırın. Jakêlin Sûrenovna Mûsaelyan (Kurdnas û folklorzaneke Sovyeti ye) di 1978'an da dehdozdeh varyantên Zembilfiroş rûbari hev dike û pêra ji behsa efsaneya destnıvisari dike. Li gor agahdariya wê, ev destnıvisar

a Melayê Batê ye û di sedsala XVIII'an da ji ali Mûrad Xan Bayezidi va, ji nû va hatiye nıvisin. J.S.Mûsaelyan di lêgerina xwe da li ser kêş û qafıye, lihevanina rêz û bendên varyantên destê xwe dibe û bı vi awayi digihije wê baweriyê ku, efsane ji ali Melayê Batê (bı şîerki) hatiye nıvisin.

Ez ê ji niha li jêr, varyanteke Zembilfiroş a ku li dora Diyarbekır tê gotın, bı çiroki pêşkêşi xwendekaran bıkim û piştre ji li ser motivên wê yên folklori û rûbarihevkirina çend varyantan wê hinek bısekinim.

EFSENEYA ZEMBILFIROŞ

Di serdemeki kevnare da mirek û kurek xwe hebûne. Teled-weledê mir her ew kur bûye . Ji ber wê yekê ji, li ser desta , bı naziki hatiye mezinkirın. Kurê mir bı ser û sincê xwe, bı xweşikbûna xwe, bı bejin û bala xwe bê qusûr bûye. Di wê jiyana debdebe da lawik mezin bûye, ketiye çax û bengê xwe, bûye xorteki cwanmerd.

Kurê mir gelek caran bı wezirê bavê xwe ra derdiket nêçirê, derdiket seyranê. Rojeki ji rojan disa ew û wezir ji nêçirê vedigerın malê. Li ser riya malê di ber goristaneki da derbas dibın. Di goristanê da tişteki bala kurê mir dikuşine. Li ser rüyê goreki qafikê serê insaneki dibine, radike qafikê seri û bı meraq lê dınhêre. Heta wê hingê derheqa mirın û pişti mirnê tişteki hin nekiriye û nebıhistiye ji. Lewra jiyana wi ya dewlemend û rengin, cwata dora wi ji pırseki weha dūr bûne.

Kurê mir bî meraq û ecêbmayî ji wezirê bavê xwe pîrs dîke:

- Wezir, tu dikari bêjî gelo ev çi hikmet e?

- Ev, qafikê serê insani mîrî ye mîrê mûn, dibêje wezir.

- Mîrî çi ye?

- Mîrê mûn, hemû insan û hemû mexlûqên bî can ên rûyê dinê demeki dijî û piştre dimîrî. Piştî mîrî wana binax dikî û demek şunda mîrîyên binaxkîrî dîkevî vi halî.

- Ew jî ber birçibûnê yan jî sedemek din mîrî?

- Pêşiyên te mîr bûne, lê ew jî mîrî mîrê mûn, jî ber ku mîrî guhdariya dewlemend, feqîr, ciwan û kal û pîr nake. Rojeki tê herkes dîkeve tora wî, yanî kes nikare xwe jî mîrî xilas bike.

- Yanî tê wê maneyê ku, ez ê jî rojeki binîm û bikevî vi halî?

- Belê mîrê mûn, wexta roja me tamam bibe tu jî, ez jî, yanî em hemû dimîrî, dibêje wezir.

Piştî wê xeberdanê kurê mir dîkeve ramanên kûr, dîkeve xeyalan. Hestên wî coş dibî û evîneke Xwedayî di dilê wî da gul vedîde. Digihîje qesrê, bî gurî sîjda dibe û biryara xwe dîde ku, dev jî mal û mîlkên xwe, jî mîrîyê, jî jiyana debdebe berde û di rîya Xwedê da bî keda destê xwe derê jiyaneke nû li xwe veke. Piştre gazi jîna xwe dîke, fikir û ramanên xwe jê ra dibêje. Û dibê, "ez jî iro pêda dev jî hemû mal û mîlkên xwe, dev jî selînetê xwe berdîm. Ez ê êdî bî keda destê xwe jiyana xwe bidomînim. Eger tu dixwazi bibî şîrikê vi jiyana feqîr û dev jî selînetê berdî, bî mîrî ra wer em ê serê xwe hildî û jî vi welatî herî. Na eger ev jiyana dewlemend bî te şîrî tê û dev jê bernadî, em ê jî hev veqetî." Jîna wî dev jî mîrê xwe bernadê û dibêje: "Çawa di rojên xweşî da li ba te bûme, di rojên tal û teng da jî ezê li ba te bî û jiyana te ya feqîrî par vakîm."

Kurê mir û jîna wî warê bav û kalên xwe terk dikî. Qonax bî qonax, bajar bî bajar digerrî û aboriya xwe bî çêkirî û firotîna zembilan diborî. Sal û zeman derbas dibî, zarokên wan çê dibî û roj bî roj barê grantîr dibe, bli cilên ser wan tu tîşteki wan namîne.

"

Zembîlfiroş lawkê rewal bû,
Bî kulfet û ehl û eyal bû,
Husneki ûsîf li bal bû
Heq rîzaqê qîsmetê."

Bî haleki koçemal tîn bajarê Farqînê û li

wê derê bî cih dibî. Kurê mir kolan bî kolan zembilan digerrî û bî diravên zembilan xwe û malbata xwe dîdebirî. Jî ber firotîna zembilan jî, navê ZEMBÎLFIROŞ distîne.

Rojeki wek her roj disa derketîye kolan û zembilan difroşe. Jîna mîrê Farqînê disa derketîye ber şîbakê û çavdêriya Zembîlfiroş dîke. Lewra ew ne bî dilek bî heft dilan aşîqê husn û bala Zembîlfiroş bûye:

"Zembîlfiroş zembila tîne
Kolan bî kolan digerrî
Xatûnê li hewale dibîne
Hiş diçe aqîl namîne."

Xatûna jîna mîr xwe ranagerrî, carîye û xulamên dişîne pey Zembîlfiroş û wî tîne qesrê. Derdê xatûnê ne bazarkirîna zembilan e, vemîrandîna evî û agirê nava dilan e.. Xatûnê bangî Zembîlfiroş dîke û dibêje:

Zembîlfiroş lawkê dewrêş e
Kerem ke tu were pêş e
Qimeta selka tu bêje
Ez jî hizna te bîm kerr û gêj e.

Zembîlfiroş lawkê biyanî
Kerem ke tu were bani
Qimeta selka tu zani
Xelk xam e tîşteke nîzani."

Herweha Xatûnê niyate xwe jî Zembîlfiroş ra aşkera dîke û dixawaze pê ra rakeve û eşqê bike. Lê Zembîlfiroş jî ber evîna xwe ya Xwedayî û dilpakîya xwe, tekîfî Xatûnê qebûl nake û bî van gotînan bersiv dîde:

Xatûnê wez tobedar im
Delalê bî erz û eyal im
Zarok birçî ne, li mal im
Jî ber rebê jorî nikarîm.

Xatûnê bî hemû bedewî û serweta xwe, xwe pêşkêşî Zembîlfiroş dîke, lê dîke û nake Zembîlfiroş jî rê dernayê. Her cara ku Xatûnê di ber Zembîlfiroş dîde, evîna dilê wê hartîr dibe û dîkeve rîkê. Xatûnê bêçare dimîne û Zembîlfiroş di qesrê da hepis dîke. Di navê da çend roj derbas dibî. Her rojek jî bo Xatûnê dibe mîrînek. Ew çiqas jî bo eşqê li razîkirîna Zembîlfiroş digere, Zembîlfiroş jî ewqas jî bo berdana xwe lavayîya dîke:

"Xatûnê bî gerden morî

Şuxul nabın bî kotek û zori
Tîrsa mîr jî rebê jori
Xatûnê wez tobedar im.

Zembîlfiroş dînhêre ku jî destê Xatûnê xilasi tune, jî bo destavê û dest û rû şuştinê jê destûr dîxwaze. Xatûnê jî ber tîrsa reva Zembîlfiroş, beneki li lingê wi girê dide, serê ben dike destê xwe û tevi mûsineki Zembîlfiroş dîşine birca heri bilînd. Zembîlfiroş di bin çavdêriya xulam û eskeran dertê serê bircê û jî alîki va jî dîfîkîre ka çawa xwe jî destê xatûnê xilas bike, jî wê derê bireve. Li ser bircê li der û dora xwe dînhêre, lê tu rêyek revê û xilasîyê nabîne. Wê hungê benê lingê xwe vedike, bî mûsinê va girê dide û xwe jî birca bilînd davêje xwarê. (Ev kela han bî navê "Kela Zembîlfiroş" tê bî nav kirin û ev kel li Farqînê ye)

Ew kela ku Zembîlfiroş xwe jê davêje, ke-
leke wisa bilînd e ku xilasîya merw mûcize
ye. Eger çî hikmet be em nîzanin, lê pozê
Zembîlfiroş jî xwîn nabe. Hema wê hungê
radibe ser xwe û baz dide malê

Demek şunda Xatûnê dikeve meraqê û
ben dîkşîne, lê dêlva Zembîlfiroş mûsin tê
ber destê wê. Wê gavê têdîgihîje ku Zem-
bîlfiroş reviyaye. Kêfa wê direve, dînya li
serê wê tari dibe. Xatûnê jî kerba evîna
Zembîlfiroş dikeve haleki ne hal, şev û roj
lê dibin zindan, xeyalê Zembîlfiroş jî pêş
çavê wê naçe. Bî vê evîna û keserê cilên xwe
dîguhêze û bî rojan li kuçe û kolanên Far-
qînê li mala Zembîlfiroş digere. Di dawîyê
da dîgihîje mîrazê xwe û mala Zembîlfiroş
dibîne. Bî cil û ser û sincê xwe yê guhazti,
kes wê nas nake. Herweha di wexteki ku
Zembîlfiroş ne li mal e, Xatûnê diçe ba
jîna wi û pê ra xeber dide. Bî lavayi, bî zêr û
ziv û bî bertilan jînikê razi dike, yanî wê
dîxapîne da ku şevêki dêlva jînikê da
bikeve nav livînên Zembîlfiroş.

Ew şev cilê jîna Zembîlfiroş li xwe dike,
dikeve nav nîwan û li benda Zembîlfiroş
dîsekîne. Derengê şevê Zembîlfiroş west-
iyayi û jî halketi tê malê û dikeve nava
livînan. Çîra vemîrandîye û haya Zem-
bîlfiroş jî tîşteki tune. Demek şunda
Xatûnê xwe dîqelêbe û berê xwe dide Zem-
bîlfiroş. Gava Xatûnê berê xwe didê û xwe
alîki dîqelêbe, şîngîni bî xîrxalên zivîn ên
lingê wê dikeve. Bî dengê xîrxalan, Zem-
bîlfiroş vedîcênîqe û tê derdixê ku eva han
ne jîna wi ye. Lewra dizane ku, di lingên
jîna wi da xîrxal tunene. Li rûyê jînika
paşîla xwe dînhêre û bî nihêrtinê ra jî
nava ciyan dîpeke. Xatûnê nas dike. Hema

wê hungê bî lez xwe davêje der, serê xwe
hildide û berê xwe dide çîya. Xatûnê jî bî
dû dikeve û lê digere.

Zembîlfiroş mêze dike ku, rev ne çare ye û
jî mîrnê pêştir tu tîstek wi jî destê Xatûnê
xilas nake. Çok dide erdê û bî gurin lavayi
li Xwedê dike da ku rihê wi bistîne û wi jî vi
ezabê xilas ke. Xwedê daxwazîya wi bî cih
tîne û herweha Zembîlfiroş diçe heqîya
xwe, dîgihîje evîna Xwedayi. Hungê Xatûnê
dîgihîje ser Zembîlfiroş û mîrazê wê di dilê
wê da dimîne. Li xwe dixê, ax û fîzar dike û
jî kerba evîna xwe ew jî li wê derê diçe he-
qîya xwe.

Li gor efsaneyê, Zembîlfiroş û xatûnê li
rojhilata bakûrê Farqînê, 5-6 km dûri ba-
jêr hatne gor kirin.

MOTIVÊN FOLKLORÎ YÊN EFSA- NEYA ZEMBÎLFIROŞ

Di efsaneya Zembîlfiroş da gelek motivên
dewlemend û cihê (jî efsaneyên Kurdi yên
dîn cihêtr) hene. Efsane, wek destan û ef-
saneyên Kurdi yên dîn xwedi dawîniyeke
trajedik e. Lê mijara evînê, ku mijara se-
reke ye, rengêki cuda nişan dide û bî dide-
meki cuda folklorî me ya Kurdi dewle-
mendtir dike. Ya dîn jî, didema tesewîfî ye,
ango "evîna Xwedayi" ye.

Motivên efsaneya Zembîlfiroş jî van xa-
lên jêr pêk tên:

- **Terkkirina miriti û mal û milk:** Zem-
bîlfiroş bî eslê xwe mir e û jî maleki dewle-
mend e. Ew jî bo xatîrê bawerîya xwe dev jî
miriti û selteneî berdide.

- **Fedakari û dilsozi:** Jîna Zembîlfiroş
fedakariyê dike, dev jî jîyana xweş û dewle-
mend ber dide û li hember mîrê xwe
dilsozi nişan dide.

- **Bilîndkirina qedîr û qimeta destka-
ri (sînetên desta):** Zembîlfiroş dev jî
hemû hebûnên xwe ber dide û bî çêkirina
zembilan û fîrotîna wan, ango bî keda des-
tê xwe, xwe û malbata xwe didebrîne.

- **Evindariya bî çavpêketînek:** Xatûnê
bî çavpêketîna yekem bengîne Zem-
bîlfiroş dibe.

- **Evîna yek ali :** Xatûnê ne bî dileki, bî
heft dilan bengîne Zembîlfiroş dibe, lê ev
evîna yek ali dimîne û Zembîlfiroş bersîva
vê evînê nade. Ango Xatûnê dike û nake
Zembîlfiroş jî rê dernayê û pê ra ranakeve,
nakeve kêf û henekan.

- **Durustî û exlaqeke payebilînd :** Ne
xweşîkbûna Xatûnê, ne mal û milk û ne jî
tehdîd û zor Zembîlfiroş jî rê dernaxe. Ew
bî malbata xwe ra sadîq dimîne, bî bawe-

riyên xwe va girêdayi dimine û ji bo xatirê van prensiban, xwe ji kelê davêje û qesda xwekuştinê dike.

- **Evin, hezkîrîna bî darê zorê nabe :** Xatûnê gelek rêyan diceribîne da ku bigihîje mirazê xwe. Zembilfiroş tehdît dike, wi di qesrê da girti dihêle, lê encama van kiryanan nişan dide ku, bî zorê tiştêk naçe serî.

- **Xapandin û plana revê :** Zembilfiroş ji bo şeref û baweriyên xwe, bêçare dimine û bî plan û xapandinê ji kelê direve.

- **Evina Xwedayi :** Evineke Xwedayi dikeve dilê Zembilfiroş û ew jiyaneke feqirî hildibjêre.

- **Qebûlbûna duayan :** Reva Zembilfiroş ji, wi ji destê Xatûnê xilas nake. Xatûnê xwe digihîne mala wi û heta nava nivînên wi. Zembilfiroş êdî tu rêyekî nabîne, direve çiya û li wê derê lavayîyan ji Xwedê dike da ku rihê wi bistîne. Xwedê duayên wi qebûl dike û bî dawîniyeke trajedîk dimre.

- **Evina yek alî lê rasti :** Xatûnê ji bî dû Zembilfiroş dikeve. Xwe digihîne ser cendekê Zembilfiroş ê mirî. Ew ji ji kerba li wê derê dimre.

Kurtenasiyek li ser varyantên Zembilfiroş

Dî bin destê min da, ji bîli varyanta jorin, çend varyantên din ji hene. Ji van varyantan, berevoka Heciyê Cîndî ("Epikên Kurdi") û ya Ordixanê Celil-Celilê Celil ("Zargotîna Kurda") temamiya efsaneya Zembilfiroş pêşkêş kirîne. Yên mayîn, angû berevoka A. Sosîn, berevoka Prof. Qanatê Kurdo, ya Kamûran Alî Bedîrxan û wd. tenê beşek ji efsaneyê (bî şîerki) pêşkêş dikin û berevokên wan bî naveroka xwe wek varyanta jorin e. Lê di berevokên Heciyê Cîndî û Ordixanê Celil-Celilê Celil da hin cudayî hene:

Cudayî 1- Destpêka çiroka Zembilfiroş ne wek hev in. Lewra di çiroka jorin da Zembilfiroş, di destpêkê da wek kurê Mireki bî hukim û hebûn tê nasandin. Ew piştê derbasi jiyaneke feqirî dibe û ji ber baweriyên xwe bî keda destê xwe jiyana xwe didomîne. Ev mijar, di berevokên H. Cîndî û yê din da ne xuyaye, angû çirok bê serî ye.

Cudayî 2- Dî varyanta jorin da, jina zembilfiroş wek jineke dilsoz tê xuyan. Gava Xatûnê tê mala Zembilfiroş, lavayîyan ji jina wi dike û derd û evina xwe jê ra dibêje, dilê jina Zembilfiroş pê dişewite û bî vi awayî destûr dide Xatûnê da ku di nav

nivînên wê da rakeve. Lê di berevoka O. Celil û Celilê Celil da, jina Zembilfiroş tumatiya malê dinê dike û ji bo pere û zêr û ziv Xatûnê di nav nivînên xwe da dide razandin.

Cudayî 3- Ne wekhevîya dawîya çirokê ye. Dî çiroka jorin da Zembilfiroş di nav qesrê da û li ba Xatûnê tê hepîs kirin. Mirê Farqînê, angû mêrê Xatûnê ne li mal e. Lê ev mijar di berevoka O. Celil û C. Celil da rengêki din stendiye, angû Zembilfiroş bî fermana Mirê Farqînê tê zindankirin û kuştina Mirê Farqînê bî destê Zembilfiroş tê nişandan!..

Cudayî 4- Reva Zembilfiroş e. Dî çiroka jorin da Zembilfiroş, bêçare dimine û xwe ji kelê davêje xwarê (navê "Kela Zembilfiroş" a Farqînê ji, xasîma ji ber wê bûyerê ye). Lê li gor çiroka "Zargotîna Kurda" Zembilfiroş, piştî kuştina Mirê Farqînê derê zindanê vedike û bî peyati direve.

Cudayî 5- Dî çiroka Zembilfiroş a "Zargotîna Kurda" da, Zembilfiroş, rengêki balkêş distîne!.. Angû, Zembilfiroş wek Êzîdî tê xuyan. Lê di varyantên din ên heyî da, ew bî felsefa tesewîfî ya îslamî tê rawerkirin.

Li gor raya min ev mijara balkêş, xusûsiyetekî Kurdan ê din ji radixe pêş çavan. Ev xusûsiyet ji ev e, ku olên cuda nebûne sedemê nakokî û berberiyên navbera Kurdan. Angû, di jiyandîna bermahiyên neteweyî da, din çî dibe bila bibe, bî rihê Kurdîti çirok, efsane, stran, serpehati û hemû bermahiyên gelêrî hatîne parastin, hatîne hezkîrîna û her yek ji wan bê zordayîne van bermahîyan wek malê xwe hembêz kirîne û jiyandîne. Bî gotînekî din, rihê Kurdîti raserî olên Kurdan (musulmani, êzîdîti, filehî, çihûti, elewîti û wd) bûye.

Min li jorê ji got, ku em di efsaneyan da li rastiya mantiqî nagerîn. Lê eger destnîvisara Melayê Batê di destê me da hebûya, wê hingê meriv dikaribû varyantan baştir rûbarî hev bikira û bîzanîbûya ka kijan varyant wek destnîvisarê ye, kijan mîntiqeyî ye, kijan di bin tesîra din da maye, kijan û bî çî awayî li gor devoka navçeyî hatiye jiyandin û wd. rawe bikira û ditîne xwe pêşkêş bikira.

Dî gotîna dawî da dikarim tiştêki din ji bîdim xuyan, ku varyantên Kurdên Sovyetê, pîranîyê wan, bî devoka wan hatîne nivîsin, di çiroka şîerki da kêş û qafiye, rêz û bendên çirokê ji yê din gelek dûr ketiye. Angû di şîer da, kêmalîkên şîerê li yê din dinîhêrîn.

□

- ⊗ Bıra rê be, bıra dûr be.
- ⊗ Bıra mîrov mêr be, rokê lî dinê be.
- ⊗ Zîkê têr haj ê birçi tune.
- ⊗ Beniştê dêhna (dina) jî ritlê ye.
- ⊗ Yê ku dest dîke , dê û bav nake.
- ⊗ Çiya tune ku rê pê nekeve.
- ⊗ Heta mîrînê çav lî kîrînê.
- ⊗ Yek heye bî sedî, sed heye ne bî yekî.
- ⊗ Zêr zane, mor zane devê tîvingê mor zane.
- ⊗ Qenc dibe dewsa xencera, sax nabe dewsa xebera.
- ⊗ Kes nabêje dewê mîn tîrş e.
- ⊗ Mala Xwedê bî sebrê ava bûye.
- ⊗ Bıra lî erş be, bıra ne lî ferş be.
- ⊗ Hezar dost kê mîn, dij mînek pîr e.
- ⊗ Qenci kîro bî xwe kîro, xerabî kîro bî xwe kîro.
- ⊗ Heta hevraz nekeve ber te qedrê berjêr mîzani.
- ⊗ Dizîkê got: "Bî nê mîn zêrin e." Heskê got: "Ma ez jî ku têm?"
- ⊗ Rovîki geriyayî jî şêreki negeriyayî çêtîr e.
- ⊗ Jî rovi zexeltîr tune, lî sûkan jî postê wî bêtîr tune.
- ⊗ Newal xalî ye, rovi walî ye.
- ⊗ Tîştê çû nede dû.
- ⊗ Şeva reş dî êvar da xuya ye.

GOTINÊN PÊŞIYAN

Berevkar: Salih Omeri

JINÊN KURD ESİL IN

Ev nivis ji pirtûka "KÛRTLER ÜZERİNE" (Tarih ve Folklor Yazıları), ji nivisara **Thomas BOİS** hatiye wergerandin. Pirtûk bi xwe ji pênc bendên pênc niviskarên cuda pêk tê. Ew di nav weşanên Özge da bi Tirki derçûye.

Werger: A. BAWER

Jiyana heri çalak, di dema şerê navbera şivanan an ji eşiran da piçek sekan dibe. Nêçirvan ji xenimetên bîdestxîstî malên xwe dixemilînin û piştî çekên (silahên) xwe ji ber xwe va datînin. Şivan, rênçber, rezvan ji bo karanîna hîzûra heqîrî, ji bo avêtina giraniya kar û xebatên rojê û bihîndayînê, li ocaxekî malbatî ya xwe dîgerin û viya pîr ji dixwazin. Gava dîbinin ji, pê kêfxweş dibin. Berpirsiyariya nava malê di destê jinan da ye. Jin, di nava civatê da xwedî ciheki baş e. Cihê ku xeta karekera Kurdan a ruhi nişan dide, ev e.

Lî Kurdistanê ezepî maqûl nayê ditin.. Û ev qet naqewime.

"Mêr bê xwedî, jar dibin,

Jin bê xwedî, har dibin."

Fahişetî, ji alî Kurdan va nayê zanîn û naskirin. Di vî warî da, ançax bi peyvên ku ji Tirkan hin kirîna xeber didin û texlîd dikin. Jixwe di emreki gelek ciwan da dizewicîn. Mêr di 15-16 saliyên xwe da, keç ji 12 saliyên xwe da dizewicîn.

Tevî ku musulman in ji, Kurd, hinek rewşên awerte ne tê da, qet ji pîrjîn nînin. Carna serokê eşîrê, ew ji ber berjewendiyên xwe yê siyasi bi gelek jinan ra dizewicîn. İsmail Axa Sımkoşî navdar, piştî qirkirina filehên İrani, di dema Şerê Mezîna da, bi 14 jinan ra zewiciye. Lê ev bûyer tiştê xerîb û nedîtî ye. Mîna bi xwe di wextê birîn an ji xwestîna jina wî ya şeşan da, serokeşîrê Êzîdîyan Seîd Beg nas kir. Ji bo keçek û nîfşa wê, sîhûdeke mezîna e ku ji alî Seîd Beg ê pîroz va bête kîşkirin û xwestin. Mêrên civatê, ji kar û barên malê yê tevlihev û kiryarên ku acîzî peyda dikin, dîrevîna Lewra, "mêrê du jina" dergevanî dîke. Bûyera berdanê ji, kêmtê ditin. Merivê ku jina xwe berde, dîkeve ber tînan. Ji bo kesên ku vê daxwaziye dikin, tenê rêyek heye : Terikandîna eşîrê.. yan ji bi hindîkayî çespendîna strana jêr bi cih

bîne :

"Jinê delal, ji mêrê xerab

Têtîne kuştin, nayêne berdan." (Hawar, hejmar 7)

Ev, bi gotîneki vekîrî, ji bo bîncîlkîrîna pîrseke nazîk şîklê çareserîyeke radikal e. Eger li alî dîna, jin xwedî sîc û guneh be, mêrê ku ji bo namûsê jina xwe bîkujê, ji alî herkesî va tê parastin.

Berevajiyê tiştên ku li welatên îslam tîna xeyalkîrîna, di nav Kurdan da jin, di çarçeva wekhevîyê da wek mêran e. Jin pûşî navêje ser rûyê xwe. Rêvebirîya kar û barên malê dikin. Di mesrefan da azad in. Gava xerîbek tê mala wan, jin dîkare bi gengazî bîkeve nava civatê û bêyî dîlhiştînek, dîkare beşdarî hîna xebirdanan ji bibe. Mêrê Kurd, di rastîyê da wek hemû tiştên dîna, heta dawîyê bi jina xwe bawer e. Ji bîlî vana, ji ramanên jinê yê fîreh ji berjewendîyê digre. Ev, bi gelemperî fîkîr û ramana jinê ya payebilînd pêk tîne. Nexwe, ji ber raman û tevgerên xwe, wê jin, ji alî mêrê xwe bête dadkîrîna Lêkolîna folklorî Kurdan, wê zêtr me pêbawer bîke.

Em Stranan Bêjîn, Hevalno!.. Jiyana Çî Xweş e

Lî Kurdistanê gelek stran tîna gotin. Jinên Kurd di stranan da xwe dîbin. Lewra, pîraniya stranan, heta stranên şer û ya rastî stranên evîni yêna ku ji dîlên wan tîna, ji alî jinan tîna gotin. Li vê derê dîdîm xuyan ku, li gor gîlî û gazînen Asûrîyan êna ku mîna naskîrîye û şîrên wan êna ku mîna berev kîrîye, di zîmanê wan da derbarî "durektha"yêna şer û dîni tiştêk tîna. Ev ji tê wê maneyê ku, Kurd romansên hîssî dîbêjîn (Hawar, hejmar 3) Ji bîlî epopeyên dirêj, ji bîlî "şer" û "delal"ên ku çîndîna şer şîrovedîkîna, gelek stranên wan êna ku hezar kar

û xebatên jiyana rojane tinin zıman hene. "Ber-dolavi" yên dema keçên cıwan xaliyan çêdikin û bî teşiyan ta dırêsın, "stranên ser birê", "Stranên havinê" yên ku keç û xort ji zozanan vedigerin û bî hevra lî hev vedigerinin, "Dilok"ên ku digel tembûr û bîlûrê tîn gotin û "Belite" yên ku piştî her strani wek veşerîn tîn strandin û ji listikên zarokan tîn derxistin (Hawar, hej: 53), stranên "lori" bî sadebûn û şirinbûna xwe şaxeke taybetî ya berbîçav pêk tinin (Hawar, hej: 27)

Dî kijan iklimî û hewayî da dibê bîla bibe, jin, lî her derî eynî ne. Safitiya keçên cıwan, dîlpakiya jinên bî mîr, xîret û fêdakariya dayikan, rûpelên pirtûka jiyana bedewî, bî mijarên kevn û nû, stranên devê hunermendan ên nexşîrî û harmoniyên gelek dewlemend û guhêrbar... Eger jinên Kurd lî gor dilên xwe lî her derî bîkarîbîn bîstîrên, hestên xwe dî stranên da binin zıman, jîneke cuda, danberheviya malekî rengin û nexşîrî û didema wê bî tevayî radîpêçe. Jin haj ji balkêşîya xwe, ji şirinbûn û bedewiyên xwe hene û kesên ku bîxwazî wana guhdarî bîkî, ji stranên xwe mehrûm nakî :

BESNA

(Stran. Orijînalê stranê dî HAWAR, hej. 22'an da heye. Lê ew hejmar me bî dest nexist.)

Jin bî gîzvanokên xwe yên keş, bî çavên xwe yên xweşik ên wek berx an jî xezalan, rêveçûnên xwe yên şîrîn ên wek kewên mari, werdekên kûvî û marên çermguhastî dîpesinînin. Lê wek Hefsadeya ku dîxwazê hespê kurapê xwe bî zîr û qolanên bîxemline û hazîr bîke, ew jî bo evînen xwe û dîldarên xwe jî bo hemû tîştî amade ne, jî bo xwefêdakîrîne hazîr in:

(Beşek ji strana BESNA)

Yên ku jî hezkîrîne û fîrkandîne hez dîkî, wê bîxwazî ku lî ber hezkîrîyên xwe, xwe bîmelîsîn û gava bête xwestî danberheva zêde bîkî. Yek jê, dîxwazê ku dî destê dostê xwe da bibe baqekî gul û bî vîya qîma xwe bîne; yên dî ku baskên wan hebe.

"Jî xêra Xwedê ra, ez bîbîwama dîkeki por, hewlahewla nêçîrvana

Mîne xwe avêtîbana hevringekê, jî yên kafîrzemanê." (Hawar, hej: 31)

Keçekî ku heft sal e dergîstî ye, lî hember ke-weke girêdayî ya ku lî ber dafîkê ketîye kemî-nê, jî bo şer jî malê dertê û vê stranê dibêje :

"Devê buhurê bî kevîr e
Rê pê nakeve çîya bîlînd e
Delalîyê ber dilê mîn!

Tu kewa rîbat î, lî gîr girêdayî
Ez teyrekê koçerî me, Plûtê ezman
Ez ê nesekînim, lî ser Sulêmanîyê tîm bîgerîm
Eger delalîya mîn xeberek qenc an xîrab bî xwe
ra bîne,
ez ê wîsa bîzanîm."

Keça şîvan, daxwazîyên dilê xwe weha rawe
dîke :

"Ez karekî bê strû bama
dî mehên kanûn û çîle da
dî rojên berf û gedûkan da
Çîl roj û sê şev
Şîvanê mîn ê bîçûk, mîn ê serê xwe
bîkra bîne kulavê te."

Wîsa ye ku, yeka dî xwe serdestî hevalên
xwe dibîne û bî awayekî vekîrî lî evîna bêxwedî
rêxne dîgre :

"Evîna wan tenê bî dev û lêva

Ax! evîna mîn evdalê jî nav û dîla."

Meriv çawa dîkare bîfîkîre ku, dî rewşeke
weha da pêl lî hestên xortekî nexê? Lî pêşberî
dîlbera xwe bî heyrânî û bî zewqekî mezîm wê lê
mêze bîke û wê jî bo dîrêjkîrîna vê demê raw-
este. Demên wan ên ku xweş derbas dîbîn hene.
"Stêrka şîvanan hêj dîr e." Jî ber ku şîyarîya
wê lî her derî hazîr e, wê ramûsanek revoke
qebûl bîke û hetta jî bo ramûsanek wext bîde :

"Gava ezrîl jî ezman were xwarê

jî bo ku rîhê mîn bîstîne

Lî gor gunehê mîn, bîla donzdeh dara lî mîn xe
Heqê ramûsandîna dîldarê mîn jî mîn bîstîne."

Lê xweşik û bedew wîsa bî gengazî nakevî
dest. Va ye, yeka aqîlmend ku lî hember dîlan
meydan dîxweyne, Meyremokê! Ew, xîzêma ku
jinên Kurd bî pozê xwe vedîkî dîbe ba zêrkere-
kî da ku xîzêmê bîde çêkîrî. Dî navbera wan da
gotûbêjek weha derbas dîbe :

"Ya serhoste, mîn dîvê tu xîzêmekê çêkî jî dos-
tê ra,

Tu ne deynî ser sîndana

Tu lînexî bî çakûçana

Tu bîgîrî bî Hezretî Mewlana

Tu bîkşînî bî mijgulê çavana

Jî bona xelkê delal lî pozê xwe ye çîlîkî xe,

Rojê êd û daweta, da xırab nebi cihê ramûsana.

Heft keriyên mih
Heft keriyên pez
Heft zevi
Heft aş
Heft avkêşên biran
Heft tas şîrê çivikan
Nakın bı tışteki."

Lê ev tışt ji bo kışkırına evina dilê wan û hestên nezikbûnê têr nake. Qeder, carna pê davê ber lingan û zewaca xewn û xeyalan çê nabe. Wisa ku, xeyd û çavnebari dibe çavkaniya hestên tolhildanê :

"Xerabo, xerabo, welleh û billeh tu xerabi
Tu bı galegalê, bı gotina çê nabi...
Xerabo, xerabê dinê, te mika xwe daye bı bızinê,
Te gula xwe daye bı sosinê!..
Xerabo, dino bila lı te be, lı wi dili,
Lı wê sewdayê, lı wi aqlı,
Çewa te dev ji mın, kihêla serê tewla berda
Tuyê bı bergıla şıxul ê Rışmıliya û Qıbalıya dıhesılı...

Xerabo, dino, mın bihist tu zewıcı,
Te ji xwe re yek dixwesti,
Heke ji mın çêtir be, bila lı te helal be lı wi cani,
Yan na ez ê tu nıfıra lı te nakım, tu dırıdest i,
Yan na, Xwedê teala bıke, Rebi goştê canê te bıhele,
lı hewa bımine komek hesti,
Tu kor bıbi, bıkevi ber vi desti.

Yan na, Xwedê teala bıke, Rebi lı canê te keve derdek,
tu nebini tu dermani
Ez ê serê sıbehê rabım, bı destê te bıgrım,~
Te bıkışınım wi cebani."

Lê, tevi van gılı û gazın û nıfıran ji, ew, xwe bı tena serê xwe his dıke û ji bo naletbarandinê berpirsiyari dıke stuyê xwe. Ka bala xwe bıdnê, ku çawa xwe eybdar dıke :

"Xerabo, xerabo! Xwedê teala bıke, Rebi, heçı ji xerabê mın ra bêje "tu xerabo", Bila karin û warina zarokê nêr tu carê dı mala wan da nebo!

Bıla sed olçek genımê sor lı binê beriya Mêrdinê bıçine,

lı şünê bila qereziwana reş rabo!
Ê mayi, bila kuliyê par û pêrar lê rabo!
Bıla salekê bine ser bänderê, gêre bıke û bıdêre,
ew ji jê re bı ka bo,
Kulmek zadê ji wan ra safi nebo!"

Ez dıkarım minakên van beşan zêde bıkim, lê ev beşên han têri xwe, xwe rawe dıkın. Mın hemû beşan gotın bı gotın, bı tevayi rêz nekır. Kurd dı sadebûn û hemû safitiya xwe da, têri xwe, rasti ye. Lê tıştên ku me bihist, zêdetır ên xweş û kêmqrêj in, yên ku dı latini û Kurdi da bı riheti tên gotın in, lewra me bı guhdaneke bédeng wan hılbıjart.

Çı dibe bila bıbe, "mêyitiya bédawi" rola xwe bı cih tine. Gava fırsend bıkeve destê jına Kurd a cıwan kindar, şalúz û çalak e û hetta tu bêji xwedi tıştên baş û xweş e. "Dı pışt her porek kej da, simbêlek sor heye" û lı vê derê, wek hın derên dın, "keçên cıwan, deriyên hecê ne" (xwezgıniyên keçan pır in). Ya rasti, em dıbêjin ku, ew bı zanebûn, tenê ji dıl grêdayi ne.

Ha xiret, em bizewıcın

Hemû kew, wek kewê nêçirvanan ji bo xwendinê nayên telandın. Dı gotınên pêşıyan da wisa xweş nêzikayi bı mantıqê tê xıstın ku, ji bo jıbirnekırınê bala cıwanan tê kışandın da ku du rüyên madalyonê heye û lı ser rojê ji leke heye. Berya ku meriv soz bıde, dıvê meriv ewil bınhêre. Lewra jın, tenê xwarınê dıfıkırın :

"Jın hene, jınkok ji hene.

Hınek jê ji bo dılan bıhneka xweş in
Hınek jê melkemot in!.."

Kesên ku dilteng in, dı bı didema xwe yên xelet-têgıhişti da dıkarım bı huner nişan bıdın ku, ne xwedi zırkekê ne. "Hestên jınan ên heri xweş, lı ser lêvên wan in. Çaxa devê xwe vedıkın, ew dıpekın der!.." "Xasûkiya jınan, çıyayê Cûdi aniye hılweşandiye." "Cihên ku jın xera nekırıne, hêj ji bı aqûbet e." "Eger jınek çavlıder be, wey lı halê mêr!.." (Jın mêra eziz ji dıke, rezil ji dıke- A.B.) Dıvê em bı lez bêjin ku, ferqiyên weha yên ne xweş, lı ba Kurdan, dı nav kıryarên jınan da -yên ku bı eslê xwe Kurd in- wında bûye û bûye wek dılopek av. Dı warê

zewicandinê da, agahdariyên gotinên pêşyan belgeyên mezın in.

Hilbijartına jina ku meriv pê ra bızewice, giring e. Lê şexsiyeta wê yan ji li gor bedewiya wê, hinek ramanên din ji tevli vi kari dibe :

"Lı jinê nenihêre, li malbata wê binihêre."
"Xalê wê kış bike, hêj jinê bine." Lewra, "cani çawa li hespên boxe dixin, xwarzi ji li xalên xwe dixin." "Xaniyê yeki hebe xalê wi ji heye, meta wi ji." (ango piştta wi heye). Bı rasti ji, xwarzi piştgiriya xalan dikin. Ap, merivên xwe li erdê dixin. Ev, jixwe beramberê hev in. Lewra, "xal xwarziya radikin, ap biraziya wında dikin." Hilbijartına heri baş, li ser dotmaman tê kırım. Lewra, kurap, li ser dotmamê xwedi heqeke pêş e. Wısa pêş e ku, cihêzên wê li gor xwezginiyên din kêmtir e û hundik be ji, bı qimet e.

"Pêbawer Sam,

Sencer Mam

Jin dotmam."

"Dirûvê şûrê Damas bı apê dikeve wek xencer,

Jı bo ku ji xwe ra bike jin, keça apê."

Lê nişaniya ku qewl li serê hatiye danin an ji zewac, hêj nehatiye bı cih anin. "Bavê keçan mir e." Bı rasti ji, bavê keçan, dibe feleka keça xwe û carna ji evindaran dike bêhêvitiyê û dibe wek gisnek. "Qevdkırına por têr nake." Bê guman cıwan qıma xwe pê tinin: Aango, "bıla dıl bı dıl be, bıla tûrê parsê li mil be." Lê ev, karê dê û bavın bı cih nayne. "Jı bo ku meriv bikeve dilê jinê, divê meriv ya xwedi kisek pere be yan ji topek derew be." Dı derheqa derewan da, li gor minaka jêrin serûberiyek tê kırım :

"Bıla mêrê mın lawi be,

Kırasê mın cawi be!

Ku mêrê mın kal be

Bıla kırasê mın al be."

Bı kurti, ji sindoqa cihêzên xweşik nayê revin. Bı rasti ji, dı sindoqê da diyari yan ji taximên zivin, ango cihêzên keçikê hene, ji dergısti ra soz û bext hatiye dayin û divê ew cihêz bıgıhıjın bavê. Şık tune ku, ew ê bı rewşa dergıstiya xwe ya cıvaki şıkleki bıstine. "Dotmirek, nıkare bı cihêzên şıvaneki ra bızewice." Lê dereng be ji, em ê pê bıhısın ku, ew ne li ser vê mijarê ye:

"Ne jına belaş,

Ne xulamê bê meaş,

Ne erdê kaş."

Bı gelemperi firehgirtına vê mijarê, bı feyde

ye. Duweroj, wê zehmetiyên serdema iroyin telafi bike: "Jı xaniyê mezın ra jinek bine, ewqas pere bide, ku jınık du zarok, Mir Sem û Qeretacdin, bine dınê!" Vana (Mir sem û Qeretactin), du qehremanên efsaneya neteweyi ya Kurd a "Memê Alan" in. Ki naxwaze bıbe bavê kurên weha?

Neqandin hatiye kırım, perê qelen hatiye dayin. Gere meriv jı bo kar û barê malê bilezine: "Ez te dıxwazım, tu mın dıxwazi, ma iman hewce ye?" Tevi viya ji divê meriv strana serketinê zû bêje: "Bûk li ser hespê ye, lê kes nızane malê ki ye." Belki wextê berbûri bı rê dıkevın, yek dibêje "hezkıriyê wi, jı destê wi hatiye stendın" û her weha tê kışkırim ku bûk hatiye revandin. "daw û dozên xwinê" yên navbera eşir û malbatan, jı van sedemen pêştır bı tışteki din ra nayên girêdan.

Lı ba Kurdan, dawet bê dilan nabe. Ev, wek her gav, kêf û şahıyeke ku lê pır tê gerin. Tu pêwendı yan jı tevgırêdanek dansên wan bı folkstrot swing (danseke bı çar tempoyan) û tangoyên me û dilanên me yên modern tune. Ev dansên han, jı ali keç û xortan tên leyistın; keç û xort dıkevın milê hev û bı gavan dixin û tên, xwe dıhejinın, bı dengeki xurt û pit stranan dibêjın. Wısa dibêjın ku, sindoqa mezın bı bang û bı ritm, bı çakûç tê kutan:

"Tırsım ez bımrım dılo heyran

Lı vê payizê delalo

Lı vê payizê.

Ez ê ramûsım dılo heyran

Sê bıskê dı qizê hoyo

Sê bıskê qizê delalo

Sê bıskê dı qizê.

Tırsım ez bımrım dılo heyran

Lı vê bıharê hoyo!

Lı vê bıharê.

Tırba mın çêkın dılo heyran

Lı bınya darê hoyo

Lı bınya darê delalo

Lı bınya darê.

Ez ramûsım dılo heyran

Sê bıskê yarê hoyo

Sê bıskê yarê delalo

Sê bıskê yarê. (Hawar, hej: 8)

Êdi dawet kuta bûye. Ziyafetên xweş hatine dayin, gelek stran hatine gotin û têr hatiye

listin. "Brazava" lı devê derê cihê dawetê wezife gurtiye. Ew jı bo êlankırına kutabûna dawetê çend dest sileh ji berdaye û herkes vegeyriyaye malên xwe. Diya brazava ya ku bı bûkê ra ye, "Berbûri", dotıra rojê wek ku dı incilê da ji tê xuyan, wê "işareta qizantiyê (bakireti)" nişani dostan û kesên malê bide. Demek şunda rola jinikê (diya brazava) qediyaye. Êdi zewicandiyên nû lı mala xwe bı cih bûne. Jıyan, wek ku gotnê pêşıyan rawe dıke, bê xır û cır jı nû va dest pê dıke. "Jın stûna malê ye, jına esil destgirtı ye; jına xırab, ne tê kuştın ne tê berdan; jı kel e, mêr tê da hevsi; mêr çem e, jın gol e."

Jın, bı gelemperi, lı gor mêrê xwe zêtır parêziyê dıke. Ew, jı vır şunda dı mırınê da ji dı saxitiyê da ji bı hevra ne.

"Jın û mêr

Tevır û bêr."

Êdi tevır û bêrê ku gorê dıkole û gorvedanê simbolize dıke, dıkare wan jı hev veqetine... Herweha, bêguman ew ê jı van demên xweş berjewendiyê bıstının. "Nêrina çavan, neynika dılan e." Û wê mêr bıkarıbe deng lı jına xwe bıke û bêje: "Mın jı bo kaniyeki, jı çıyayeki hez kır." Tevı viya jı, wê jın jı bo bırnê lı benda wı nemine. Dêlva herkesi da: "Jineka dılpak, wek bajareki bı qımet e; mêreki dılpak, tenê bı qası kareki bı qımet e." Eger mêr lı kilerê xwe veşêre û jın lı hember xeteran bıkeve parastınê, ev qet ne tışteki normal e. Çı dıbe bıla bıbe, "dik jı bo rojeki, mırişk jı bo her roj lazım e", "dara bıyê bı serê xwe (ya ku qet vênakeve) wek mêreki ku dı bıne emrê jınê da be." Dıvê carna merıv bı bir bine ku, "jın kar û barê malê bı duayan bı cih nayne." Lı ali dın riya heri baş a ku merıv xwe jı şer û nakıyan bıparêze û dır bısekıne ew e, ku merıv lı hember malbata keçıkê bı azadı derê meydanê. Lewra, "lı dınyayê sê din (kêmaqıl) hene: Yê ku dı kaşan da cıxare vêdixe, yê ku konê xwe lı kêleka xezûrê xwe datine û yê ku bı serê xwe dıgere."

Lê kêfxweşi û şahi, heta welıdandına zarok e. Jı ber vê yekê gelo dı emreki cıwan da zewıcın tışteki rast e? "Eger tu dıxwazi dı dema heri baş da jı hebûna zarokan berjewendiyê bıstını zû bızewıce." Jı bo viya jı, formul ev e:

"Bı emrê Xwedê, pişti 9 meh, 9 roj, 9 saeti

Wê Xwedayê mezın, warê mın hêşın bıke." yan jı"

"Wê Xwedê zarokek bıde jinikê û ew ê sê dılopên nûr bıkeve ser rüyê wê." (Memê Alan,

Lescot).

Lewra bı rasti jı "zarok, fêkiyên malê ne."

"Mala zarok tê de,
Şeytan naçe tê de."

Bı rasti jı, jı bo dê û bavek bı ser dergûşê da xwarbûn, qefaltına kena yekem, hezkırına yekem, maçkırına yekem, peyva yekem çı xweş e! Bav jı ber xwe va, lı ber qeraxeki tıfikê qelûna xwe ya dırêj vêdixe, çavên gurti vedıke û bı bêdengi, guhdariya "lori"ya jına xwe ya cıwan dıke, guhdariya dıxewrakırına pêçekê dıke :

"Bınve xweşiya dıl û du çavan,
Dadê jı te re her ro nıgehban
Da zû tu mezın bıbi Bedır-Xan
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Hışyar mebe, nıha ne qenc e,
Mehdik jı te re bızane qenc e
Bê xew mebe paşiya wê denc e
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Xweşhal i weki kevok û berxan,
Fekrandına te melek jı heyran.
Pak e neseba te dadê qurban,
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Dewra felekê lı ser me kin e,
Bextê me reş e, kezeb bırin e
Mesken jı me re nıha nıvin e
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Ne mal û ne saxi û ne rehet,
Talan kırıne hemi jı mıhnet;
Dıjwar e gelek belayê xurbet
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Çerxa felekê weki nesim e
Ho nabe Xwedê gelek rehim e
Roja xweşiyê dıbit kerim e
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

Hewqas tu mebêje ev çı hal e,
Bê sebr mebe welê menale;
Ewn û kerema Xwedê heval e
Bınve kezeba mın bıne lo, lo!

(Hawar, hej: 5-Emin Ali Bedırxan, sparte 1906)

Gelo bı viya, tevi vizına ba û barana derva jı, ew xwe wek ku lı mala xwe be his nake?

"Mala pırê
Xweştur e jı mala mıre."

B1 wi awayê ku, d1 çarçeveya dostaniyek nêz da, mêr, wê d1 demsalên cuda da pîrsa heri tîştên xweş j1 jina xwe bîke û wê jin ji, bêyi ku bîkeve tîrsa derewkariyê, bersiva mêrê xwe bide:

"Biharê, pez
Payizê, rez
Zivîstanê, ez."

Em xwe ji nezerê biparêzin!

Êh, nexwe hûnê niha b1 viya bawer bîkî? Ev jinên pîr bedew û rînd, kêmaniyeke xwe ya biçûk hene : Ew d1 pêngaveke bînd da xwedi baweriyên batîni ne û wek ku nîvîskarê Domînikî j1 dibêje, d1 vi wari da gelek famekor in, ango pîr nezan in.

"Êşek seriyân, çîngînek guhan, veleyistîna çavan, axînek kûr, l1 dû hev pîjîkî wek nişana felaketek hatiye şîrovekirin. Bawerîya wan ew e ku, ev tîştên han l1 hember qedera wan ê b1 reş dîqewîmî, ya merîvek l1 naletkîrîna wan digere, ya diranê xwe l1 wan qiç dîke yan j1 l1 hember wan çavreşiyê dîke. J1 bo dûrkîrîn û pûçkîrîna vi ramanê, jin û xîzmetkarên malê hanhanka l1 hev dîcîvî. Yek j1 wan, tarek datîne ser serê jînikî nexweş a ku xwe ne baş dibîne; yekî dîm j1 d1 destê çepê da tasek avê û d1 destê rastê da j1 qaşo d1 tasekê da gulleya helandî, datîne ser serê nexweş."

Eynî nîvîskar raweya xwe weha dîdomîne :

"Rojekî l1 Amedê, l1 qesra Cemîle Xanîma jina mir qewraşek j1 bo destşûştîne j1 mîn ra avanî. Mîn jê ra got, "destên mîn paqîj in." Bersiva wê, "bîşo maqûlê mîn, lewra tê dermanekî hazîr bîkî." Mîn bawer kîr û b1 gotîna wê kîr. Ez dîfîkîrîm gelo ez ê kîjan dermanî çêkîm, hîngê Cemîle Xanîm, "te ev derman berê j1 çêkîrîye", got. Ez tîgîhîştîm ku, ev av, wê j1 bo jîneka ku zarokên wê çênabîn bête b1 karanî. Jin wîsa pê bawer in ku, qabîlyeteke weha d1 xwêdana mêvanan da ye." (P.Campanîle, "Storia della regione del Kurdistan (Tarixa Navçeya Kurdistan), Napoli, 1818, rûp: 87).

Ez, deh sal berê dîgel Aşîtiyanan j1 Zozan dîhatîm xwarê. D1 eynî navçeyê da, l1 ba mezmê gundê Bibe, ku j1 Amedîyayê ne dûr e, bîhna xwe dîda. J1 mîn ra xwarîm hazîr kîrîm. Û gava mîn loqekî nan jêkîr ku bavê devê xwe, jînikî qewraş xwe avêt ser nanê destê mîn û j1 mîn ra got, "b1 destûra te." Mîn nan dirêjî wê

kîr û ketîm meraqa vi hereketê wê. Wê weha bersiv da: "Kurekî mîn ê nexweş heye û agirê wi gelek bînd e. Ev nan, wê wi baş bîke!.." Ez, pîştî saeteki j1 malê derketîm û çûm, lê tu car nebû nîsîbê mîn ku ez bîzanîbîm, ka ew kurîkê nexweş b1 nanê destê mîn baş bû yan na..

Wek van jînan, hemû jînen Kurd xwe j1 nezerê diparêzin. Lê b1 gelemperi, berevajiyê baweriyên rojava, ew l1 çavên şîn ên peşkreş mêze nakî. Gotneki pêşîyan weha dibêje : "Çavên şîn, peşkreş in."

Herweha, l1 jêrê çend minakên ku mîn j1 baweriyên batîni yên hêla Duhok berev kîriye ev in :

* L1 ba nîvîna jînen çîli teşî nayê rêstîn an j1 kar nayê kîrî.

* Jîneka çîli, heta çîlê wê neqede naçe ba jîneka çîli ya dîm. J1 ber ku ya dîm vê seredanê wek peşkreşî qebûl dîke û b1 baldayî herket dîke: "Wê, pêli mîn kîr" dibêje.

* Eger du jînen çîli j1 nîşkava d1 rêyekî da rastî hev bîn, dîvê derziyên xwe yên dirûtîne b1 hev bîguhurî.

Azlûkîrîn û pêzanîna koka çespanîmên weha gelek dijwar e.

Gava meriv dertê gerê, j1 bo paqîkîrîna hemû eşyayên malê zordayî tune. Serda j1, eger kesê ku dertê gerê mêr be, "b1 rîya zewacê yan j1 mervatîya xwîne hemû jînen xîsîm heta sê rojan j1 malên xwe demayên der, xwe naşon û j1 bo şûştîna dest û rûyên xwe sabûnê b1 kar nayî. Eger kesê ku dertê gerê jin be, mêrên malbatê tenê j1 bo rojek xwe dîjîdî." (P.Campanîle, rûp: 88-89)

D1 jîyana Kurdan da, kevneşopîyek gelek ecêb heye ku, hêj j1, jin û mêr b1 hezkîrîneke kûr û hevgerîdaneke hîşk vê adetê dîdomînan. "Eger jina xwêdiyê malê karekî bîke (wek çêkîrîna xalî, nexş û wd) û wê hîngê mêrê wê bîmre, karê destan d1 cih da tê berdînan û j1 bo malbatê b1 rîya yekî xerîb dîyari têtê çêkîrî, lê d1 bîhayê qîmeta mîrî da."

Dema Gernasiya Jinan

Jina Kurd a cîwan, çawa b1 dîl û can xwe dîde kar û barên malê, evîna xwe vedîşere û d1 balkîşandîne da hosta ye, d1 her rewşî da b1 kêf e û destkariyê ra jêhati ye, her wîsa j1 qalîkê teng ê eşîrê û malbatê j1 dertê û pîrsgrêkên j1 xwe zêdetîr (d1 maneya tîgîhîştînan û çareserkîrîne da) j1 b1 fam û fîraseta xwe tîdîgîhîje.

Serhıldanên lı daraketi yan ji lı daraneketi da dıgel jar û feqiran, dı cıwanên nûgihîştî da ji welatheziyek nediti derdixe meydanê.

Rındê û Zizê, dı Serhıldana Şêx Seid da bavê xwe Bengi Axa wında dıkin, ango Bengi Axa lı Diyarbekır tê kuştın. Herdu keçên Bengi Axa tevi sermaya ku piyan bêcan dihişt û agirê ku êşkence dida wan, lı ba yeki Tırk bê navbır xali çê dıkin da ku mesrefa dibistana birayê xwe Gefo bıdın. (Hawar, hej: 4, Celadet A. Bedir-xan)

Gelo ji bo Perixana qehreman a serdema xwe wê çı bê gotın? Bavê wê Mûsa Begê Kisani, dı 1907'an da komiteyek nehêni ya berxwedanê saz kiribû. Jı ber ku kurê Mûsa Beg tune bû, wi, keça xwe Perixanê, wê çaxê 30 salı bû, lı gor ramanên xwe perwerde kır. Perixanê, hemû şiretên bavê xwe bê kêmani bı cih dıani. Wê, destana "Mem û Zin" a Ahmedê Xani ye neteweyi jiber kiribû. Bı nexşeyeke Kurdistanê, ku lı serê gund û bajarên Kurdistanê hatıbûn kifşkirin, diwarê oda xwe xemilandibû. Lêkolin lı ser tarixa Kurdan kiribû û serpêhatiyên wan ên qehremani berev kiribû. Lewra, rojeki, gundê wan çarnıkal tê girtın. Û bavê wê dıbin. Ew, tenê bı gotına "tolhıldanê" qıma xwe tine. Dı navberê da şeş sal derbas dıbe. Keçıka bıçûk, mezın dıbe û keçekı cıwani bedew jê dertê. Lê ew, xwedi dileki pak û evındagırtı bû û dilê hevalên xwe venedıleyıstand. Rojeki cejna neteweyi ya Tırkan dıhate pıroz kırın. Dı bı serokatiya wali da, wê hêzeke esekeri ya merasimê lı meydanê hazır be. Lı ser navê xelkê Perixan, wezıfe dıgre ser xwe da ku çiçek pêşkêşı wali bıke. Perixanê dı nav baqê çiçekan da bombe-yek bı cih dıke. Merivên çekdar pê ra hevrêti dıkin heta ku yên dın lı dora qışlê gera xwe tamam bıkın. Keçıka rûken (Perixan), jı bo pêşkêşkırina baqê çiçekan berbı wali dıçe. Tam wextê ku pê dıhısın û dıxwazın Perixanê bıgrın, ew bı hemû qewet û hêza xwe bombeyê davêja nıveka meydanê. Bombe dıteqe. Ev bûyer, işareta destpêkırinê ye. Jı her ali çek dıteqın. Esker berbı rast û çepê dırevın, belav dıbin. Raperınvan, dora cihê wali dıgrın û ala xwe lı wê derê dıçıkının. Çend saet şında tên (esker) cihê bûyerê. Lı wê derê tenê komıkek ax û kevrı dıkeve pêş çavan. Laşê Perixanê, ku destên wê hêj dı qırıka wali da hışk-şıdandı bû, jı nav komıka ax û kevrıan derdıxın. (Hawar, hej: 37)

Jınên bı mêr, cesareta mêrane zû bı zû lı hê-

viya keçên cıwan nahêlın. Lı hêla Pıjder, berya Şerê Mezin, navê du pêşewayên jin ên balkêş tê biranin. Jı eşıra Kafarûsi Pûra Helim û jı eşıra Xşvan Şah Nêrgız. "Pıştı ku mêrên wan jı ali eskerên Tırk tên kuştınê, ew serê xwe girê dıdın û bı salan lı hember xanedaniya Osmani şer dıkin.

Pıştı mırina Ahmed Axayê serokeşırê Remaniyan, Perixaneka dın, jı ber bıçûkbûna kurê xwe Emin, serokatiya eşirê dıke.

Ev Perixana han, dıgel bedewiyê, bı cesaret û jıritiya xwe jı lı hember rêvebırıya nawendi, jı mêrê bêtır bı ser û can têkoşın dıde. Lı hespan sıwar dıbe, çekan girê dıde û stranên qehremani dibêje û dıgel "dengbêjan" pêşengiya şervanan dıke. Nav û dengê wê, jı yê Ahmed Axa zêdetır belav dıbe û zarokên wê bı navê "kurên Perixanê" tên nasın. Tu kes bı navê Emin bangı kurê wê nake û ew (Emin) bı xwe jı, jı navê "Eminê Perixanê" û bangkırineke weha acız dıbe.

Zarokên keç ên hevçaxê Perixanê û yên ku dı nav eşıra cıran a Remaniyan da hatıbûn dınê, vê navê dıstendın.

Ev tışt, ango dı nav eşirê da serokatiya jıneka jêhati, pır caran tê dıtın. Berbı 1908'an, Fatmaya ku hêj 38 salı bû, qedera eşıra Ezdınan kiribû destên xwe. Ew, bı maneya "dotmir" bı navê "Kralitsa" dıhate nav kırın.

Lê jı van serokeşırên jin, a heri naskırı, bêşık Adile Xatûn e -dı 1924'an da mır-. Jına Osman Paşa yê bêkêr, lı Helebçeyê 15 sal dı şına mêrê xwe da rêvebırıya dewleta Caf a bıçûk kır. Navê "Bahadır Xan", "Dotmıra qehremanan lê tê danın.

Zêdekırına minakên weha ne hewce ye. Jı devê bınbashi Noel ê İngılız, ku dı serdema şer da bı hêzên İngılız ra lı dorhêla Mûsilê maye, serpêhatıyeke weha tê gotın: "Dı navbera du şırıkan da, ku lı ser erdeki xwedi hukım bın, nakoki hebû. Tevi xurtı û qeweta wan jı, lı wê derê tevlihevi û teşqeale dom dıkir. Pê tê hısın ku serokatiya her şınewareki dı bı destê jınekê da ye, jı wê gavê pêda, bı bédengi, bê tawız hukumdariya wê derê dıkin. Xelk, lı pêşıya jınekê tu dernaxe û vê rewşê dıkin wek semboleke şerefê

Nezaketa Mêran, enerjıya jınan: du xusûsiyetên xweşık ên Kurdan e.

Heta ku jin gernas bı, gel namire!..

MEM Û ZIN

Wek radyo-dramatik -1

Ev şeweyê radyo-dramatik yê destana "Mem û Zin"ê, ji pirtûka "Mem û Zin"ê, ya ku di 1980 'an da li Finlandiyayê bi zîmanê swêdi derçûye, hatiye wergirtin. Çapa swêdi ji du beşan pêktê. Beşê pêşîn çiroka Mem û Zin'ê ye. (Ji inglîzî hatiye wergerandin, ku orijînalê wê ji bi destê Heciyê CINDÎ hatiye berhevkirin û di 1962 'an da li Moskovayê hatiye çapkirin.) Beşê duwemîn ji ev radyo-dramatik e, ku li ser vi varyantê destanê hatiye çêkirin.

ROBERT ALFTON

MEM Û ZIN

Destana Kurdi ya netewî.
Radyodramatîzekirî ji aliyê
Robert ALFTON

ROLÊN DRAMATÊ

MEM: Zîrkurê Alan Paşa

ZIN: Dota Mir Seydîn

QISEDAR (MÊR): QM

QISEDAR (JIN): QJ

HESP

QERETAJDÎN

ERFAN

ÇEKAN (Çeko)

BEKIR (Beko)

DOTA BEKO

(Lî bazara bajareki piçûk, di navbera Derya Hezarê û Xelîca Farîsî da . Dengê qelebalixê û hire-hira hespan. Dengbêjên vi bajari, her yekî li tembûra xwe dixê û hewl dide ku ji gîşkan bêtr ew guhdaran li dora xwe bicivîne.)

QM:

Lî çirokeke xweş guhdar bin.

QJ:

Belê, çirokeke zehf xweş, di van sal û zemanên ne xweş da.

QM

Belê, tenê em dikarin ji we ra çiroka rastekin ya Mem û Zinê bêjin.

QJ

Tenê em dikarin geli guhdarên ezîz, ji we ra rava bikin, gelo çima li ser gora Mem û Zinê du gulên spehî û bihxweş hêşin dibin.

QM

Gelo çira struyekî tûj ê bêbext, di navbera herdu gulên da hêşin dibe û nahêle ew

bîgîhijîne hevdu.

QJ

Rind guhdari bikin em ê ji we ra behsa evina Memê mîrxas û Zina dotmir bikin.

QM

Heta niha tu kesekî ev çiroka xweş, ji Kurdistanê beyanî û delal, ji we ra bi awakî xweşik negotiye, bi qasî ku em ê niha ji we ra bêjin.

(Dengê qelebalixê kêmbê. Çirokbêj bi haletên sazbandiyê, yê cuda-cuda bi meqam û awazên xweş dest bi pêşkêşkirina çiroka xwe dikin.)

QJ

Memê bi vi awayî hate dinê:

QM

Diya wi di gel sê sîwarên hov derketibû çolê. Wê li qeraxê deryakî çenga xwe tîji av kir û vexwar. Çend dîlop ji ava behrê niquti ser dilê wê. Bi zar (hemle) ma û di devê xwe ra welidî û Memê hate dinê.

QJ

Ey Xweda, ev çî bû hate serê min? Ez ê niha çî bikim? Ez ji mala xwe hatime dûrxistin. Gerek ez niha keçeke ezeb bûma û li Ardawêde mîqate bûma, ew ciyê pîroz nêzîkî bajarê Mîxruzemîn. Xelk wê ji min ra çî bêje? Çawa bû ku ev yek hate serê min?! Ez ê xwe bavêjime behrê.

QM

Lawkê delal wek şemdanekî dîçîrûsî li milê diya xwe. Wîsa dîçîrûsî, mina stêrkeke ezmana ku ji ciyê xwe dîşiqte.

QJ

Di dawiyê da lawîk xîste nava pêçekê. Ew bi dîlovani pêça, hilda û bir kêleka deryayê. Li wê derê dani.

QM û QJ

Mîxruzemîn bajarekî reş û tari ye,

wisa reş e ku çavê mirov ditirsine.
Lı navenda bajêr heye koşka Alan Paşa.
Rojekê jı boy kêfê

Alan paşa rabû çû qeraxê avê,
û dengê girina lawkê piçûk bihist.

QM

Xwedayo, ey Xwedayê mın,
ez êdi kalemêrek ım, bê qıdûm ım,
lê te jı mın ra şandiye ev zaroka han.

QJ

Bı dılovani zarok da hembêza xwe
û hılda bire mala xwe.

QM

Bınıhêrin lı afrandına Xwedê,
Yadigara Xwedayê rehmê.

QJ

Cihan heye bı sûr û sinorên xwe
Lê lawık bû kurê Alan Paşa.

QM

Belê, bı rasti zarok gıhişt, mezın bû û bû qasi
çiyaki.

QM û QJ

De bêjin, ma ne ecêbeke giran e ev cihan?
Ku ewqas pır kes lê dibın mêvan.

QJ

Niha guh bıdın ser gotın û qıseyên Zinë.

ZIN

Ez Zin ım, dota Mir Seydin,
dotmama Mir Sêvdin.

Ez dijim

lı bajarê bavê xwe,

Cızira Botan ya bı nav û deng.

Ez Zin ım,

bûka Qeretajdin

û destgırtiya Çeko.

Çıl cariyên mın hene.

Ez Zin ım,

dota Mir Seydin

lı bajarê Cızira Botan.

QJ

Rojekê Zinë da pêşiya çıl cariyên xwe û der-
ket seyrangê û çû nav xas-baxçê nependi
(veşarti).

ZIN

Geli cariyân. Ez westiyayi me. Ez ê lı vir bihna
we bistinım û bistekê jı xwe ra razêm. Hûn
herne malê.

QJ

Zinë lı wir raket û kete xewê. Lı wi ciyê ku
Zinë xwe lê dirêj kırıbû, dareke bılınd hebû.
Sê kevotk hatın lı ser guliyên darê venıştın.

QM

Esasen ev kevotk sıhêrkırı bûn. Du heb keçên

cıwan û ya dın jı diya wan bû. Dema çavên
keçikan bı Zinë ket, şaş û matmayi man û jı
diya xwe pırs kırın?

QJ

Bêje dayê, dı hemû dınyayê da jı Zinë rındtır,
bedewtır keseki dın heye?

QM

Zarokno, Memê Alan heye lı bajarê
Mıxruzemin. Zin bı qasi nivê Memê spehi
nine.

QJ

Wê çaxê divê em derhal Zinë bıherın ba
Memê û paşê bi şunda bıının.

QM û QJ

Ferman bıke Ey Xuda!

Qılıxeki kevotkan bışine xwarê.

Em tenê sê kevotk ın,

bı vê Zina han va bıla em bıbın çar .

QJ

Û Xwedê emır kır.

Qılıxeki kevotkan jı ezmana hate xwarê,

û hersê kevotkên sıhêrkırı bûne çar.

QM

Memê lı birca xwe ya spi,

dı xewa gran da radıza

û tu keseki lı wir nedıwêribû bıçûya oda wi.

QJ

Şev jı nivê şevê derbas dibe.

Memê Alan dı xewa şirin da ye-

Wê çawa bı hatına Zinë hayedar be?

QM û QJ

Van herçar rındên sıhêrkırı

Riya salekê dı saetekê da hıldan.

Tıştê ku bıqewıme, wê bıqewıme,

û herçar kevotkan fırdan û çûn.

Xwe gıhandın bıhuştê,

lı ser eywana Memê venıştın.

QJ

Wê çaxê wan Zinë jı dılqê kevotkan derxıstın,

mûma ber serê Memê vemırandın,

Zin xıstın nav ciyê Memê.

MEM

(Bı xwe jı xwe ra) Kê mûma ber serê mın

vemırand? Gelo ez xewn dibinım ku ez huşiyar

ım? Ev çı ye wisa germ û giran e lı ser mıle

mın? Na- hebe tune be ev qizeke sıhêrkırı ye.

Ya ku jı hemûyan spehitır e. (Bı dengeki

bılınd.) Ez bı wi Xudayê yekane sond dıxwım

ku tu periyeke sıhêrkırı ya bıhuştê yi. Çımki

heta niha tu keseki newêribûye ku nêziki vi

ciyi bıbe.

ZIN

(Bı xwe jı xwe ra) Ya Xwedayê mın, ez lı ku

me? Ev ne ew nıvin e, ya ku ez tê da razabûm. Gelo ez xewn dıbinım ku ez hışıyar ım? Ev çı xorteki spehi ye. Gelo ev kê ye? Na ne mumkun e. Wı çawa wêribûye ku bê û bikeve bın lhêfa mın. (Bı dengeki bılınd.) De were ser hışê xwe, ez bı navê Zina çeleng û delal sond dıxwım ku heta iro tu keseki ev cıyê mın ê xweş raçav nekıriye.

MEM

(Bı xwe ji xwe ra.) Ez xewneke xweş dıbinım. Çı bedew e ev Zina han, mina horiyeke bıhuştê. Dıvê ez bızanıbım gelo ew lı bajareki ser rûyê erdê diji yan dı nav ewrên ezmanan da diji. (Bı dengeki bılınd.) Ka ji mın ra bêje, dı bajarê bavê te da çend minare hene?

ZIN

(Bı xwe ji xwe ra.) Ev xortê han çı xorteki bedew e, qet emsal û minakê wi tune lı ser rûyê erdê. Dıvê ez bızanıbım, gelo ew lı ser rûyê erdê diji, yan dı nav ewran da lı ezmanan diji. (Bı dengeki bılınd.) Ez bı wi Xudayê mezın sond dıxwım ku bavê mın geleki bı rûmet û serdest e, lewra dı bajarê wi da hene şêstûşêş minare.

MEM

(Bı xwe ji xwe ra.) Lêbelê ev behsa şehreki ser rûyê erdê dıke. Dıbe ku ev qet xewn ji nebe. (Bı dengeki bılınd.) De ka temaşe bıke tu Zina qeşeng, lı bajarê bavê mın û sêsed şêstûşêş minarên wi.

ZIN

Vaye ez dıbinım ku, teyr û tûyên beriyê û stêrkên ezmanan tên jimartın, lê ne minareyên bajarê bavê te.

MEM

Ez ê van gışkan bıdıme te, heke tu lı vır bımini û êdi paşda venegeri, keça delal Zinë.

ZIN

Memê, tu dızani yên ku mın hıldane anine vır, wê disa mın şunda vezerının û bıbine mala bavê mın. Lewma ez dıxwazım em gustılên xwe bı hev bıguhurın. Kevneşopi û adetên me dibêjin ku gereke mêr ji xwe ra lı jinê bigere, ne ku jin lı mêran bigere.

MEM

Zina delal ka bıde mın gustıla xwe, û bıgre vê gustıla mın. (Deng, effekt.)

QJ

Kevotkan lı ser Memê xew belav kırın û Zinë xıstın drûvê kevotkan. Perwaz dan û çún. Wan Zinë ji kêderê anıbún disa bırine wêderê.

QM

Wê sıbehê Memê ji xew ranebû, û lı bajêr gışkan wısa dızanıbún ku Memê nexweşê nav nıvınan ê mırınê ye. Lê bavê wi Alan Paşa got: Memê nexweş nine. Ya bengi bûye yan ji dıxwaze bızewice, lê şerm dıke ku bêje.

QJ

Alan paşa dazanek belav kır lı bajarê xwe, Mıxruzemina bı nav û deng.

QM û QJ

Hemû jinên bı mêr û yên ezep, mêr û xortên cıwan, wê bên dı koşka paşê da, cejn û şahiyeke mezın lı dar xın, bıleyızın, govendê bıgerının û dema xwe xweş bıkın. Memê mın destê xwe dayne ser milê kijan jinê, û ew jin kê dıbe bıla be, ez ê wê ji kurê xwe ra bıxwazım.

QM

Pıştra wi deh xort şandın ku Memê ji xew hışıyar bıkın, û wi ji bo vê şahiyê amade bıkın.

QJ

Van deh xortan, textê Memê wısa pit hejandın ku Memê ji ser nıvınan kete xwarê û hışyar bû.

QM

Wê çaxê Memê hışıyar bû û rabû ser xwe. Xortan jêra av anın.

QJ

Xortan destmalek danê û wi dest û rûyê xwe zıwa kır.

QM

Wê gavê çavê wi bı gustıla Zinë ket.

MEM

Ne ji xwe ew tıştên ku mın işev ditın, ne xewn e, çımkı vaye gustıla Zinë dı tılıya mın da ye. Wê çaxê gerek e gustıla mın ji dı tılıya wê da be.

QM

Dûra wi ji xortan ra got ku wi bı tenê bıhêlın.

MEM

Zinë dilê mın bı xwe ra bır. Dı tevaya Mıxruzemin da, tu keseki ku bı qasi nivê siya Zinë ji hêjayi dıldariyê be tune.

QM

Memê rabû çû xezina bavê xwe, tûreki mezın tiji zêr û mucewher kır. Paşê çû cem Zınçêker.

MEM

Hostayê Zınçêker, ez bedêlê da çend zêran bıdıme te ku tu ji hespê mın ra zineki wısa çê bıki ku heta iro zineki wek wi tu keseki çê nekırıbe.

(Dûmahik heye)

Wergerrandin ji swedî X. Lezgin

STRANÊN SERHILDANA AGIRÎ

2

Berevkar: A. BAZÎDÎ

KIRÊ TENDÛREKÊ (MIRÊ MIN)

Mirê min, were mirê min, mirê min
Le bavê Mihemed de ez bi qurban
Seglavê hêdi bajo, hîcûmê topê ye, wezirê
min
ê welatê xerib e rom xayin e
tê da tunne gelo beledê min.

Were mirê min, sibe ye
Bî diyari Kirê Tendûrekê diketim
Jî kula dilê min ra bê tê, min kin e
Qazî Mîstê sê denga dîkir gazi
go: Lo lo Ferzende birano
le gulle vi gawîr Sari atêş e
Lî ser me da tê lawo wile wil e
Şemla dî sibê ra dî bin bavê min da
şextûlê lêketî, de rabû
tengê nagre wê bû qendil e
Min jî te ra nego, najo ser gulla sûstern e
gullek bê namûs e, roma rezil e, mirê min.

Were mirê min, sibe ye
Bî diyari Kirê Tendûrekê diketim
Jî kula dilê min ra bêje,
gelo şefeqa sibê lî melê ra
berxê mala Omer û conturka devê madol-
ya
min evdalê, min rebenê hev girê da.
Bî diyari Korta Milazgirê diketim
Bila gaziya here bê, bi xwedê ra
Tahir û Fehim birindar in
şerê qilûçgedûkê, dî wexta Êris û Romê da
Fetulah Beg man lî cemalê Seximê minê
dî beriyê da,
Xalit Üsiv mane istîqlala Diyarbekirê
min rebenê bî darê da,
Lî min rebenê Silêmanê Ehmed isal jî pê
ra
mane, kavilka Îranê dî sûrê da,
min rebenê Rîzayê Sor mane axa Mûşê da,
keseki xudanê xêra tunne
cabeki bide wêrana Mûşê jî Rîza ra

hela bê Rîzango min!
Serê xwe rake jor xwe Mûşê ra
isal heft salê me tamam bû
Kerem û Ferzende pey te rabûn,
şewitî nagire Romê ra mirê min.

Were mirê min sibe ye
Bî diyari Kirê Tendûrekê diketim
Jî êvara xwedê da, nade min eman e
Qazî Mîstê sê denga dîkire gazi
go: Lo lo Ferzende birano!
Ez ketime ber bextê kura
Silêmanê Ehmed mane hewşa Emirtûmanê
jî êvara xwedê da lî ser me da
girtîye eskerê firqa Wanê
bavê mino, jî ezrail ra bêje
bila bî nişan bavêje,
birayê te ra veqerine, extê cebîrxanê.
Qazî Mîstê sê denga dîkire gazi,
lî qumandarê Wanê, digot:
La lawo, min kozîkê dê bavê we gano,
we gî, eskerê min mîqabili eskerê we hebûya
minê bî şefeqa sibê ra
jî te bîstan da wilayeta Erzurimê,
pê da qebûl nedikir, bişêlixî Ezîrganê, mirê
min.

BIHURÊ MÛRADÊ

(Dengbêj: Şakiro)

Axao, axao
Sibe ye şerekê lî me çebû, qalekê lî me qewimî
Heylo lo miro, lî Bana xopan, jî xwe ra vê
sibengê çiya bî çiya
Sibe ye min di(t) dûki gawîr mendoli
Lî ser kozîka Xalis Begê, bavê Xanimê,
Bexê mala Sêrxûn, gula qaçaxa, jî êvar da lî hev
geriya.
Xalis Begê bî sê denga ban dîkiri, go
Ehmedo lo lawo tu çêbe çê bixebite
Eskerê vi zalimî, cumhûra teze ye,
Bihurê Mûradê lî me biriyê
Tu dêna xwe bîdê,
Îro jî êvar da koka mêr û egita lî me qeliya.

Bê axo, li minê, li minê, li minê, li minê hey wayê,
Agirê kulê dî mala Roma virek da dayê,
Çawa bî zora darê tîfingê dajo ser kozîka bavê Xanîmê,
Gula qaçaxa nemînim lî ser qedayê.

Axo, axo
Herê maqûlo sibe ye, şerekê lî me çêbû,
Qalekê lî me qewîmî, heylo lo miro lî Bana xopan lî qûna çiyê
sibe ye gule têne Xalîs Begê,
Bavê Xanîmê, gula qaçaxa; fenanî taviyê.
Kesekî xudanî xêra tunine cabê bîde
Ebdulmecit Begê lî menfiyê
Bibê mala te xîrab be, derbekê bî dest ber-dane
Bedena Xalîs Begê, berxê mala Sêrxûn,
Bavê Xanîmê, gula qaçaxa.
Bîrina vî xweşmêrî kûr xeder e, lî destê rastê lî tiliyê.

Bê axo, li minê, li minê, li minê, li minê hey wayê,
Agirê kulê dî mala Roma virek da dayê,
Çawa bî zora darê tîfingê dajo ser kozîka bavê Xanîmê,
Gula qaçaxa nemînim lî ser qedayê.

WAY SALÊ

(Zargotîna Kurda , cild I)

Way salê way salê, way salê, way salê hêsir, hêsir, hêsir
Ez hêsir û feqîrê Geliyê Zîla me, hey bavo, hey bavo,
Anê diya heft kura bû, her heft kurê wêna roja şerê Geliyê Zîla hatine kuştin,
Anê serê xwe serqot kîr, destê xwe rûbarî Xwedê kîr,
Hezar xweziya xwe bî fermana fila tani,
Hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm,
Ez hêsir û feqîrê Geliyê Zîla me, hey bavo, hey bavo.

Way salê, way salê, way salê, way salê, way salê,
Ez dîmîrîm herçar salê muhacîriyê,
Lê, lê anê, mala me muhacîr bûne çardê vê sîbatê,
Konê Ûsivê Kor Husên Paşa danine lî ber Sîpanê, bîniya vê Xelatê,
Hîkumeta Romê bavê bavê eşîra, eşîra lawê Taho
Geleki gîran e, jî xwar û jor va hatê,
Heywax, heywax, heywax, heywax, heywax,

heywax,
Kesekî xudanê xêra nemaye cewabekê bîşîne Êyranê jî Memê ra
Bibê Memê te ocaxkoro warê te dinyayê windayo
Derbekî lédane lî Ûsivê Kor Husên Paşa Mehmed Begê, Tahar Begê, welle urt û ocaxa Kurda hatiye ber miratê,
Hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm,
Ez hêsir û feqîrê Geliyê Zîla me, hey bavo, hey bavo.

Wey salê, way salê, way salê, way salê, way salê,
Lê lê anê dêranê, malê me muhacîr bûne çardê vê Nisanê,
Konê Ûsivê Kor Husên Paşa daniye lî ber Sîpanê bîniya vê Xelatê,
Bîniya vê Xelatê, lî serê vê duriyanê,
Gîran e hukumeta, dewletê bavê bavê eşîra, Eşîra lawê Taho bî aş, jî talîma helan danê,
Heywax, heywax, heywax, heywax, heywax,
Kesekî xudanî xêra nemaye cewabekê bîşîne Êyranê jî Memê ra
Bibê lo, lo Memê te ocaxkoro were te dinyayê windayo
Derbekê lédane lî Mehmed Begê, lî Tahar Beg lî Ûsivê Kor Husê Paşa
Welle urt û ocaxa Kurda anîne deriya malê, Hêsir. hêsir, hêsir, hêsir, hêsir
Ez hêsir û feqîrê Geliyê Zîla me, hey bavo, hey bavo,
Ez dîmîrîm, herçar malê muhacîriyê,
Welle heyfa mîn tê lî qîz û bûkê çiyayê Serhedê,
Ku ketine destê çîprût û pêxwasê vê beriyê,
Hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm anê.

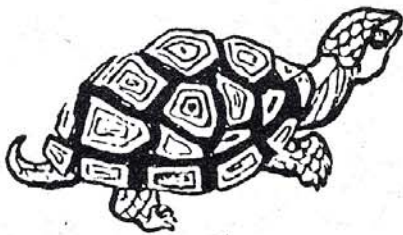
Way salê, way salê, way salê, way salê, way salê
Lê, lê anê dêranê ez nîzanîm şerê çardê sîbatê
Dî Geliyê Zîla da kî û kî kîr,
Mehmed Begê, Tahar Beg, Ûsivê Kor Husên Paşa
Sedemê gustilê zêrin, herçar pêçiyê wan bî qemê jêkîr,
Hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm, hêsir îm
Ez hêsir û feqîrê Geliyê Zîla me, hey bavo, hey bavo.

(Dewam dîke)



QUNCIKÊ ZAROKAN

BL FABL FABL FABL FABL FABL FABL FABL FABL FABL FA



Kêwrûşk û kûsi

Kêwrûşkê tînazê xwe bi kûsi dîkir, çima ku kûsi wisa hêdi dimeşiya.

- Were ez û tu bikevîn pêşbirkê, kêwrûşkê got, ka ki ji me zûtir dibeze?

Kûsi got:

-Haydê em bazdîn!

Pêşbirkê dest pê kir. Kûsi li paş ma. Kêwrûşk gelekî dûr çû û sekîni. Wi got: "Ez dê nîha ji xwe ra hîneki biçêrim, kulopanîyan vedim. Hemî wextê min pîr heye."

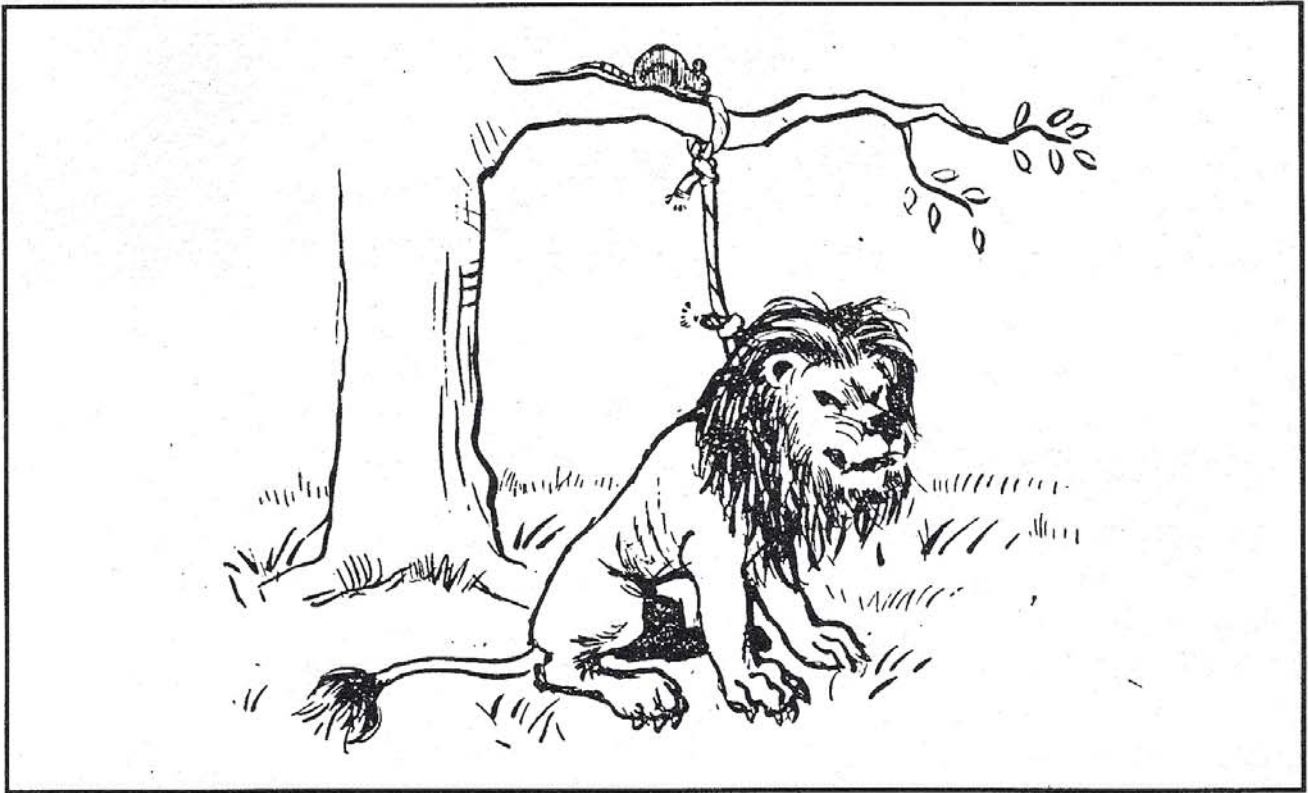
Lê piştî demekê kêwrûşk westiya, û çavê xwe li ciheki siyî gerand. Çû dî bîni siya dareki da vezeziya - û dî xew ra çû.

Dî vê navberê da kûsi ji gelekî rê çûbû. Hêdi dimeşiya, lêbelê

hiç nedisekîni û bihna xwe nedîstand. Û dema kêwrûşk ji xew rabû, wi qet ser û beratê kûsi li wan deran nedit. Loma rabû û heta jê hat zû berbi hoçikê bazda. Wi pîr lezand, lê dema xwe gihande ber hoçikê, dit ku kûsi beri wi xwe gihandiye hoçikê. Kûsi li wir sekînbû, li kêwrûşkê dînihêri û wisa tiq-tiq pê dîkeniya, mirov digot qey wê ji qalîkê xwe yê stûr bikeve ser erdê.

Kûsiyekî ku hêdi bi rê va diçe dikare ji kêwrûşkeki rawestiyayî zûtir xwe bigihîne armançê.

Fabl ji Aisopos



Şêr û mişk

Rojekê dema şêrek veleziyabû û radıza, mişkeki piçûk hat di ser pozê wi ra derbas bû û ew ji xewa şirin şiyar kir. Şêrê veciniqi bî hêrs mişk kirt û kir ku wi bixwe. Lê mişk lava kir û got:

- Mîn nexwe, berde ez li riya xwe herim. Dibe ku rojek bê ez ji bî te ra qencyekê bikim.

- Erê lê, xwezi mîn ew roj bîdita ka piçilokeki mina te wê bîkaribe çî qencyê bî mîn ra bîke! Lê disan ji ez te aza dikim, haydê lêxe here işê xwe!

Lehzekê paşê şêr kete keminekê

û çend nêçirvanan şêr girtin. Ew bî darekê va girêdan û çûn malê ku çekekê binin û pê wi bikujin. Şêr gumana xwe ji jiyane biribû. Wi welê bawer dikir ku êdi dawiya wi hat. Lê mişk axin û nalina şêr bihist û hankava bazda çû hawariya şêr. Mişkê piçûk bî didanên xwe yên tûj weris kot û şêr ji darê filiti.

- Icar te dit, mişk got, tu bî mîn keniyayi wexta ku mîn soz da te ku ez dê rojekê bî te ra qencyekê bikim. Lê niha tu dibini, ku mişkek ji dikare bî şêreki ra qencyê bîke.

Fabl ji Aisopos

DERANİN

B. ZINAR

Meşk ji postê bızına
Çêrya bû li terezına
Şirê wê biçûka xwar
Rûnê wê para mezina.

Mirzeydinê min şêr e
Ji mirov wetrê ew têr e
Çardeh nana dihêre
Hê ji kebaniyê newêre.

Milan tê ji leterê
Hate binê bêderê
Dê çû pez bidoşe
Bav çû ka bide kerê.

Mirişka me bi hêk e
Hêk ji andêrê dik e
Kes tune hêkerûnê çê ke
Pê mêvana bi rê ke.

Navê kebaniyê Almast
Da mêvana çeqilmast
Fıraq dane ber deri
Kûçika diza wê alast.

Navê lawikê min Eli
Lê kîr şili-şepeli
Ji xelkê ra tal û tırş
Ji min ra dîms-qeli.

Pezê me hate dana
Şir tiji bû guhana
Em gelek pê kêfxweş bûn
Rehme li bavê şivanan.

Sûretsor, enideqê
Pozpijinê fîndeçê
Kurk ji postê werşeqê
Lawika kire meraqê.

Şêxek hat ji diwala
Xwe berda nava mala
Berev kîr ar û rûn
Nehişt xwarîna pala.

Tavê daye diwara
Maye karê xewara
Çêlek mane bê dotin
Xweş bû dilê neyara.

Vi Ferati leme leme
Ez heyrana dengê te me
Diçe heta Derya Hindê
Ku da heri ez li dû te me.

Welatê me Mêrdin e
Temam keç û zeri ne
Çıçkê zeryê birin e
Devê min diêşine.

Ha jor da baran bê yo
Av da binê holê yo
Şilan revî ber deri
Hewar da nava êlê yo.

Zendê sıpi bi bazın
Devê biçûk ne mezın
Par qiz bû isal bû jin
Bû kebaniya mala min.

BEREVOKA TERMAN

NAVÊN HIN GUL Û KULILKAN



BINEVŞ violet



GEZİZE (fincanok)
blue-bell



ADAROK
blue anemone



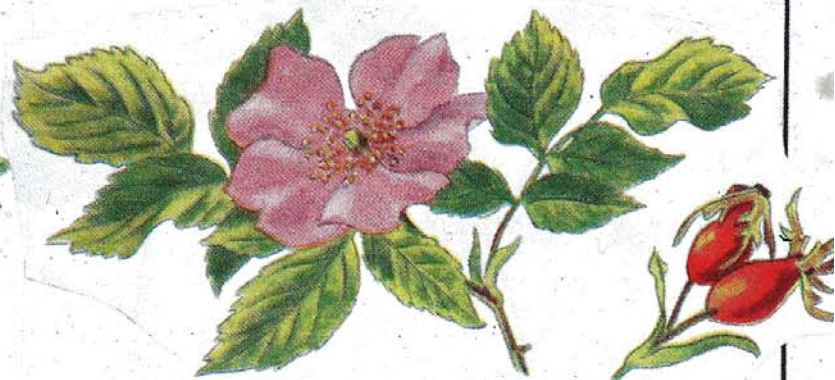
GULBIHAR
primrose



NİLÛFER
water-lily



SÊBELGO (tarigan)
clover



ŞILAN
dog-rose



PIRPİZÊQ crocus



PÊCANİK coltsfoot



TÊLÎ (kulilkzer, xilincer) dandelion



GUL rose



SOSIN iris



NËRGIZ narcissus, daffodil



GULQERENFİL (mêxik) carnation



NISANOK anemone



KERBEŞ sea holly



GL. BERBIRO (gulberoj) Sun flower



GULALE tulip



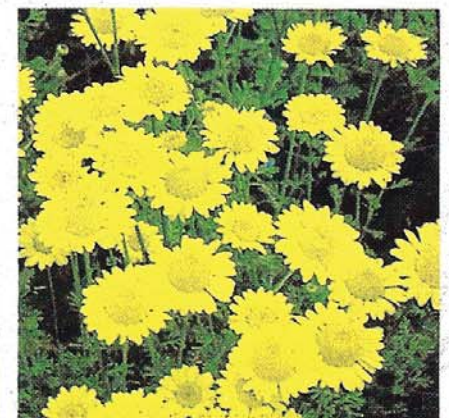
XAŞXAŞK (xexxecok) poppy



GULÇIÇEK marigold



STËRKGUL aster



BEYBÛN (beybinok) camomile